

A ZSOLDOSINTÉZMÉNY KEZDETEI MAGYARORSZÁGON A XIV. SZÁZADBAN.

Rázsó Gyula.

A zsoldosságról általában.

A zsoldosság a történelem során rendkívül jelentős szerepet játszott a hadseregek és a hadművészet fejlődésében.¹ Egyes szerzők, mint Schmitthenner szerint a „haditechnika és a hadtudomány fejlődését mindig a zsoldosok hozták. A katonai kiképzés és nevelés is jellegzetes zsoldos vonás”.² A zsoldosság a történelem során — változó jelentőséggel bár — mindig a hadseregek jelentős összetevőjét alkotta. Az ókori Babilontól kezdve a modern imperialista nagyhatalmakig (lásd pl. a francia ún. idegenlégiót) csaknem valamennyi hadsereg rendelkezett zsoldoscsapatokkal. Ennek ellenére azt találjuk, hogy sem a magyar, sem a külföldi szakirodalom nem szentelt elég figyelmet a zsoldosság történetével kapcsolatos problémák megoldására. Egyedül Schmitthenner volt az, aki művében megkísérelte a zsoldosság eredetének, alkotó elemeinek, szerepének tudományos síkon történő tisztázását.³ Bár Schmitthenner megállapításai magukon viselik a német szellemtörténeti felfogás bélyegét,⁴ számos definícióját, mégis felhasználhatjuk. Így kiindulási alapnak tekinthetjük a zsoldosság meghatározását is. Szerinte „*a zsoldos, mint történelmi és katonai jelenség alatt olyan hivatásos katonát kell értenünk, akit valamilyen bér vagy javadalmazás fejében fogadtak fel. Az állam részére előre megszabott ellenszolgáltatás fejében hadiszolgálatot vállalt, anélkül,*

¹ A katona elnevezése a legtöbb nyelven a zsoldos, azaz a pénzért (solidusért) szolgáló hivatásos harcos emlékét tükrözi. (Pl. az angol soldier, a német Soldat, a francia soldat stb.)

² Schmitthenner: Europäische Geschichte und Söldnertum. 17. old.

³ Schmitthenner: Lehnkriegswesen und Söldnertum . . . Historische Zeitschrift 1934. 229—267. old. (A továbbiakban: HZ.) Europäische Geschichte und Söldnertum. (A továbbiakban: Schmitth. Europäische) és Krieg und Kriegführung im Wandel der Geschichte c. munkái.

⁴ Periodizációjában pl. „álló” és „mozgó” időszakok váltakoznak egymással s ezeket a változásokat csaknem kizárólag eszmei okokkal magyarázza (HZ több helyen), a zsoldosság fogalmának meghatározásánál pedig a gazdasági és társadalmi viszonyok helyett a jogviszonyokat tekinti elsődlegesnek. (Europäische 5—7. old.)

hogy az illető országban pontosan meghatározott közjogi helyzettel bírna".⁵ Ez a megállapítás azonban — nézetem szerint — kiegészítésre szorul. Túlságosan általános a hivatásos katona csaknem valamennyi fajtaja megfelel annak a kritériumnak, hogy valaki ellenszolgáltatás fejében teljesít katonai szolgálatot. A magánjogi szempont túlzott figyelembevétele és a meghatározott közjogi helyzet teljes tagadása viszont nem pontos, mivel az állandó zsoldoshadseregek korában, a XV. századtól kezdve a zsoldosok helyzete — különösen a külföldi zsoldosoké — már közjogilag is szabályozva volt.

Ha a zsoldosság fogalmát pontosan meg akarjuk határozni, a történelemben messze kell visszapillantnunk. Meg kell vizsgálnunk, milyen társadalmi, gazdasági és katonai körülmények tették parancsoló szükség-szerűséggé az egyes államok vezetői számára, hogy zsoldosokat alkalmazzanak. A történelem azt mutatja, hogy bár a zsoldosság általános jelenség a történelem folyamán, nagyobb arányú jelentőségre leginkább egy-egy társadalmi rend hanyatló korszakában jut.⁶ Az ilyen korszakban a zsoldoshadsereg az uralkodó osztály utolsó fegyveres ereje a hanyatló társadalmi rend megvédésére. Ezekben az időszakokban sem a népfelkelés, sem az uralkodó osztály tagjaiból alakult hivatásos katonai réteg — különböző okok folytán — nem képes arra, hogy ütőképes hadsereget hozzon létre. Új hivatásos katonai réteg jelenik meg ekkor, s ez a réteg részben az uralkodó osztály, részben az elnyomott osztályok soraiból kerül ki. A közös érdekek azonban csakhamar egységes réteggé — a feudális kori terminológiát alkalmazva csaknem azt mondhatnánk — új *renddé* alakította a zsoldosságot. Ez az új *rend*, bár funkcióját tekintve az uralkodó osztályok kiszolgálója, nem tartozik azok közé. Ezen a tényen lényegileg az a meglehetősen nagyszámú kivétel sem változtat, amely egy-egy zsoldosvezér felemelkedéséről szól.⁷ Helyzetét és társadalmi súlyát tekintve a zsoldosság leginkább az abszolút monarchia hivatalnokai rétegére, a bürokráciára emlékeztet.

A zsoldosság nagyobb arányú előretörésének valamennyi társadalmi rendben számos objektív és szubjektív oka volt. A leglényegesebbéről — arról, hogy más hivatásos vagy nem hivatásos — népfelkelő — katonaság hiányában a zsoldosság döntő fontosságú katonai tényezővé vált, már megemlékeztünk. Emellett bizonyos fokú gazdasági és technikai, főleg haditechnikai fejlettség is hozzájárult akkor, hogy a zsoldosokat nagyobb tömegekben fogadjanak. Alkalmazásuk ugyanis hatalmas terheket rótt a „munkaadó” vagy még sokkal inkább a „munkaadó” alattvalóinak vál-

⁵ Schmitth. Europäische. 5. old.

⁶ A rabszolgartató társadalmakban például a rabszolgartatók korábbi milíciáját zsoldosok váltották fel. Ez a jelenség mind az ókori Kelet államaira, mind Görögországra, mind pedig Rómára nézve érvényes volt. A feudális társadalmi rend hanyatlása időszakában szintén csaknem kizárólag zsoldosok képezték a hadsereg fő erejét.

⁷ Itáliában a Sforzák, a Malatesták, Colleoni stb., Angliában Fawkes de Bréauté, William of Ypres, Magyarországon a magyar Kinizsi, a német Ulrich Wolfurth — a vöröskői és óvári Wolfurth család megalapítója, az olasz Filippo Scolari, a cseh Giskra, a lengyel Komorowski, stb. Jellemző, hogy ezek nagy része külföldi eredetű, a legtöbb zsoldosvezér idegenben emelkedett magas polcra.

lára.⁸ Ezért leginkább abban az esetben fogadtak fel zsoldosokat, ha ezek valamilyen új haditechnikai, vagy hadművészeti újdonságot hoztak magukkal. A zsoldosok, mint hivatásos katonák, csaknem mindig új vonásokkal gazdagították a hadművészet történetét s mindig szoros kapcsolatban állottak az új technikával. (A tűzérség és az ostromgépek kezelői szinte kizárólag a zsoldosokból kerültek ki, ugyancsak zsoldosok voltak a híres genovai számszeríjjászok, s svájci lándzsások és török janicársárok is.)

Ezek az objektív előfeltételeken kívül a zsoldosság nagyarányú térhódításának magyarázatára szubjektív okokat is találunk. Szükség volt ugyanis arra az emberanyagra, mely kitermelte a zsoldosságot. A bomlófélben levő társadalmi rendszerek bőségesen szolgáltatták az emberanyagot. Vizsgálatainkat a feudális társadalmi rendre korlátozva, nézzük meg, milyen társadalmi osztályok és rétegek járultak hozzá a zsoldosság kialakításához. A feudális katonai uralkodó osztály, a lovagság nagy részében képviseltette magát az új katonai rétegben, királyok (mint pl. János cseh király és fia, a későbbi IV. Károly német–római császár Crécynél 1346-ban zsoldos lovagként harcolt a francia hadseregben), hercegek (Habsburg János herceg a „Szent György” zsoldostársaság egyik parancsnoka volt. Zähringeni Berthold,⁹ I. Frigyes császár seregében szolgált zsoldosvezéreként stb.), főurak (Himfy Benedek, Morócz Simon, Laczkfy András, Czudar György, Horváthy János stb. az itáliai hadjáratokban) egyszerű lovagok, familiárisok, vállaltak zsoldos-szolgálatot a különböző országok hadseregében. A zsoldosok sorai között a kialakuló városi polgárság is nagy számban volt képviselve, szereplésük rányomta a bélyeget a zsoldosság további fejlődésére. A zsoldos katonai szervezetek, a branbançonok, az itáliai compagniák, a német landsknechtek szervezeti polgári, kereskedelmi jellegűek,¹⁰ leginkább a korabeli céhek emlékeztettek. Ez a fejlődés Flandriában indult meg, később Itáliába, Németországba, Angliába és Franciaországba is átterjedt. A XV. században Csehországban és Magyarországon is találkozunk polgári eredetű zsoldosokkal.¹¹ (Magyarországon főleg a városi zsoldosok polgári eredetűek.)

Paraszti származású zsoldosokkal viszonylag későn találkozunk (a XIV. században), s ekkor is olyan vidékeken (pl. az angol–walesi határvidék, Svájc, Csehország stb.), ahol a feudalizmus nem fejlődött ki teljesen és nagytömegű szabad parasztság maradt fenn. Magyarországon a XIV. század folyamán bizonyos mértékben a kúnok és székelyek is zsoldosoknak tekinthetők. Európa többi országában — természetesen a fen-

⁸ Fülöp Ágost francia király (1180—1223) évente 7293,60 aranyforintot, IX. Lajos pedig már 10 805 aranyat fizetett ki zsold fejében. (Gustav Köhler: Die Entwicklung des Kriegswesens. Bd. III. Th. 2. 125. old.) Franciaország évi bevétele ugyanakkor mintegy 300 000 ezüstmárka volt. (Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei Károly Róbert korában. 25. old.) Ha az arany és az ezüst átlagos középkori értékarányát (10:1) vesszük, ez azt jelenti, hogy Franciaország állami bevételének csaknem egyharmadát a zsoldosok tartása emésztette fel.

⁹ Szerződését ld. Delbrück Hans: Geschichte der Kriegskunst III. 100. old.

¹⁰ Aeneas Sylvius szerint „a katonaság a bért (gage) kereskedelmi nyereségnek tekintti.” (Perroy: Le moyen age 465. old.)

¹¹ A polgári eredetű zsoldosokra ld. Engels Friedrich: A feudalizmus szét-hullásáról és a burzsoázia felemelkedéséről c. tanulmányát. (A német parasztháború. 145. old.)

tebb említett országokban is — a jobbágyokat szigorú törvények tiltották a fegyverviseléstől.¹² Mivel a zsoldos csapatok külső hódító szerepük mellett belső elnyomó tevékenységet is folytattak — pl. a parasztháborúk idején —, természetes volt, hogy a jobbágyokat igyekeztek kizárni a zsoldostársaságokból. Csak később, a XIV. században váltak általánossá a paraszti zsoldosok.¹³

A zsoldosságnak számos fajtáját ismerjük a történelem során. A legkorábbi, naturális fizetésért szolgáló zsoldosoktól kezdve, az egyénileg szolgálatba lépő lovagi jellegű zsoldosokon át a legfejlettebb, a pénz-zsoldért szolgáló, egyben saját törvényekkel és önálló szervezettel bíró céhszerű zsoldostársaságig, valamennyi zsoldos közös jellemvonásokkal rendelkezik. Ilyen közös vonás a tiszta katonai hivatás, azaz a zsoldost csak katonai, vagy esetleg belső rendfenntartó szolgálatra lehetett igénybe venni; az alkalmazás előre megszabott ideje és bére stb. Ez a bért állhatott pénzbeli vagy természetbeni javadalmakból, de sohasem volt feudális jellegű, a bért-előleg esetén is egy-egy adott feladatra vagy megszabott időre kapta, nem pedig mint a feudális jellegű adományokat abból a célból, hogy ő vagy utódai a későbbiekben az uralkodó vagy az adományozó szolgálatára álljanak. Ezért a zsoldos csak ritkán részesült földadományban. Különböző az ilyen szolgálat vállalóját nem is tekinthetjük zsoldosnak, hanem inkább a feudális lovagi rend tagjának. Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy a zsoldos nem lehetett egyúttal a feudális uralkodó rend tagja, azaz lovag. De zsoldosi minőségében nem tekinthetjük lovagi voltát, mivel szolgáltatásai és javadalmai is más természetűek, mint a feudális kötelmek és javadalmak. A zsoldosság másik fontos kritériuma az volt, hogy a zsoldost *bárki*, aki meg tudta fizetni, felfogadhatta. A zsoldos és alkalmazója között a kapitalista munkáltató és munkavállaló közötti viszonyra emlékeztető, teljesen *magánjogi* természetű szerződés jött létre, mely általában meghatározott időre, esetleg feladatokra szólt. Még az állandó zsoldos hadseregek korában is évenként, vagy félévenként hosszabbították meg a szerződéseket, korábban általában 3 hónapos vagy féléves szerződéseket kötöttek a zsoldosokkal.¹⁴ Ezek kétségtelenül kapitalista vonások, mégsem állíthatjuk azt, hogy a zsoldosság kapitalista jellegű intézmény volna. *A zsoldosság, mint intézmény minden esetben, az osztrályhadseregek többi alkotóeleméhez hasonlóan, elsősorban a fennálló rend védelmére hivatott, s az osztrálytársadalmak velejáráója, mindig az adott társadalmi rendszer felépítményének tekinthetjük.*

A zsoldosság alapvető jellemvonásainak tisztázása után, megkíséreljük a zsoldos fogalmának meghatározását is: *zsoldos alatt olyan hivatásos katonát értünk, aki (többnyire) meghatározott ideig, meghatározott bér (pénz vagy természetbeni javadalom) ellenében bárki számára katonai*

¹² Fehr: Die Waffenrecht der Bauern im Mittelalter. Zeitschrift für Rechtswissenschaft 1914. 111—211. old. Az első fegyverviselési tilalmat 1152-ben rendelték el Németországban. A parasztnak 20 solidust kellett fizetniük, ha fegyvert találtak náluk. (I. m. 113. old.)

¹³ A magyar parasztzsoldosokra nézve ld. Maksay Ferenc: Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. H. K. 1956. 1. sz. 26—42. old.

¹⁴ Labande: Rinaldo Orsini. Monaco 1939. XLVI. old.

szolgálatot teljesít, s a szolgáltatásaikat, és javadalmaikat minden esetben szóban vagy írásban kötött szerződés szabja meg. E meghatározás segítségével többnyire sikerül a zsoldosok helyét a középkori társadalom bonyolult labirintusában felfedeznünk és megkülönböztetnünk a többi, szintén nagyrészt katonáskodó rétegektől (serviensek, familiarisok, milesek, praedialisok, várjobbágysok, famulusok, servitorok stb.). Természetesen ez a meghatározás sem tekinthető véglegesnek és minden esetben érvényesnek. Különösen a zsoldosság kezdeti és hanyatló időszakában találkozzunk olyan átmeneti zsoldos típusokkal, amelyek társadalmi és katonai helyzetét, s a zsoldossághoz való viszonyukat e formula segítségével sem tudjuk megnyugtató módon tisztázni.

Vizsgálatainkat még számos egyéb körülmény is megnehezíti. Az egyik a zsoldosok számos, egymástól gyakran lényeges vonásokban eltérő válfaja; az egyénileg szolgálatba lépő zsoldosok (különösen lovagok), a fejlett szervezettel bíró zsoldostársaságok (societasok), a különféle átmeneti típusok, mint a városi milícia, a várőrségek, a vármegyék által kiállított csapatok, az ún. dica katonaság, a XIV. századtól kezdve az országban lakó egyes kiváltságos állású népelemek (kunok, besenyők, székelyek) kontingensei stb., mind olyan katonai típust alkotnak, amelyben megvannak a zsoldosság különböző alkotóelemei, mint a pénzben, vagy természetben, esetleg földben juttatott javadalom, vagy a meghatározott szolgálati idő, mások viszont – mint a zsoldosnak az a joga, hogy saját maga válassza ki „munkaadóját” – hiányoznak. Még nagyobb nehézségeket okoz az a körülmény, hogy – ha lehet ezzel a modern kifejezéssel élni – az ún. „főfoglalkozású”, állandó¹⁵ zsoldosság mellett rendkívül nagy számban találkozzunk „alkalmi” zsoldosokkal, vagyis olyanokkal, akik csak bizonyos időre, pl. egy-egy hadjáratra szegődtek el, zsoldosnak. Ez leggyakrabban akkor fordult elő, amikor a feudális lovagok számára kötelező évi szolgálati idő – általában 6 hét – lejárt és az uralkodó, vagy az uralkodót képviselő, hadvezér igényt tartott a lovag további szolgálatára. Hasonló volt a helyzet a nagybirtokosok bandériumát alkotó familiarisokkal is. Ezért a korabeli szerzők és az újabb történelmi feldolgozások egyaránt gyakran egyenlőséget tesznek a familiáris és a zsoldos közé.¹⁶ Az a tény, hogy a bandériumok legnagyobb részben familiárisokból állottak,¹⁷ s hogy a bandériumokban szolgálatot teljesítő katonák zsoldért harcoltak, csupán annyit jelent, hogy ezek a katonák pillanatnyilag, azaz szolgálatuk idejére zsoldosoknak tekintendők. De ez nem a familiáris viszonyból keletkezett, és a familiárisból lett zsoldosok

¹⁵ Állandóság alatt itt természetesen nem azt értjük, hogy a zsoldos állandóan ugyanannak a megbízónak a szolgálatában állott, hanem csupán azt, hogy hosszabb időt töltött katonáskodással és fő jövedelmi forrása az ezért kapott zsold volt.

¹⁶ Ld. erre nézve Szeffü Gyula: Serviensek és familiarisok. Bp. 1912. 51–57. old. Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. Bp. 1934. „A bandérium néven nevezett bárói és dominusi csapatokban tehát familiárisok harcoltak...” A „bandériális hadkötelezettség” tehát lényegében nem más, mint „familiáris hadkötelezettség”. (Deér, i. m. 45. old.) (A szerző kiemelése.)

¹⁷ Rogerius szerint a király felszólította a várnagyokat, hogy „haberent suos stipendiarios milites preparatos” (XV. cap.). Deér, i. m. 65. old. szerint Rogerius familiarisokat értett a „stipendiarii” alatt, tehát azonosította ezeket a zsoldosokkal.

ebben a vonatkozásban semmivel sem különböztek a nem familiáris eredetű zsoldosoktól.¹⁸

A sokféle jellegű és eredetű zsoldos típus pontosabb megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy megkíséreljük a típusok rendszerbe foglalását. A csoportosítást különböző szempontok figyelembevételével végezhetjük el. A zsoldosokat ezek szerint ötféleképpen osztályozhatjuk.¹⁹

1. nemzetiségi hovatartozás szerint,
2. a juttatás jellege szerint,
3. a zsoldosok társadalmi eredete szerint,
4. fegyvernemük szerint,
5. alkalmazásuk módja szerint.

A legegyszerűbb és legkézenfekvőbb csoportosítás a zsoldosok nemzetiségi hovatartozását vette alapul. E szerint a „külföldi” és „belföldi” eredetű zsoldosokról beszélhetünk, s mindjárt hozzá kell tennünk, hogy a régebbi típus a „külföldi” zsoldos. Ez természetes is, hiszen a külsországból Magyarországra vagy bárhová elvetődött katoná, ha hivatását új hazájában is folytatni kívánta először zsoldos lett. Közjogi helyzete kezdetben nem volt biztosítva, s többnyire bizonyos meghatározott idő tartamára szegődött az uralkodó vagy valamely nagy hűbérúr szolgálatába. A zsoldosoknak ez a csoportosítása azonban csak felületi jellegű, társadalmi és gazdasági helyzetüket tekintve a „külföldi” zsoldosok nem sokban különböztek a belföldi zsoldosoktól. Elkülönítésüket leginkább az indokolja, hogy a „külföldi” zsoldosok helyzete sokkal inkább tükrözi zsoldos voltukat, mint a „belföldi” zsoldosok számtalan feudális kötöttséggel kevert viszonyai. A tanulmány ezért is szentel a többi csoporttal szemben aránytalanul nagyobb teret ennek a csoportosításnak.

Schmitthenner a külföldi zsoldosokat eredetük szerint négy nagyobb csoportra osztotta.²⁰

1. Magános harcosok (politikai menekültek, kalandorok stb.). Magyarországon pl. Vencelint, Huntot, Hedruhot — általában idegen eredetű nemzetiségűink őseit, később Ulrich Wolffurthot — a vöröskői és Óvári Wolffurth család őseit, Filippo Scolarit, Stibort lehetne e csoportba tartozónak tekinteni. Az az esetleges ellenvetés, hogy kivétel nélkül olyan személyekről történt említés, akik magas országos méltóságokba emelkedtek, s ezért nem tekinthetők zsoldosoknak, nem helytálló, hiszen pályájuk korábbi szakaszain, pl. a Wolffurthok és Scolari esetében, világosan mutatják, hogy zsoldosokkal állunk szemben. Az is természetes, hogy az írott történeti források csaknem kizárólag azoknak a nevét őrizték meg, akik később magas pozícióba kerültek.

¹⁸ A magyar zsoldosok itáliai szereplése idején többször megtörtént, hogy a dominusokkal együtt Olaszországba érkezett familiárisok később elváltak uruktól és másnál vállaltak zsoldos szolgálatot. (Pl. Toldy Miklós, aki valószínűleg Móricz Simon pozsonyi főispán familiárisa volt, dominusának hazatérte után is Itáliában maradt és a Societas Alba kötelékébe lépett. (Mályusz Elemér: a Toldy-monda történelmi alapja. HK. 1928. passim.) Himfy Benedek bolgár bán familiárisai is zsoldosok lettek. (TT. 1910. 6. old.)

¹⁹ Elsősorban magyar példákon keresztül igyekszünk a vázolt kérdést megvilágítani.

²⁰ Schmitth. Europäische... 13. old.

2. Politikai célból más országba küldött zsoldosok. Ilyenek voltak azok a segélycsapatok, amelyeket az 1350-es évektől kezdve I. Lajos különböző itáliai államok — különösen a pápai állam s Padova — számára küldött Velence és Nápoly elleni harcaik támogatására. Szélesebb értelemben ide sorolhatók még azok a lovagok is, akik valamelyik király vagy királynő kíséretében jöttek az országba. (Hermann, a Laczkfyak öse Gizella királynővel, a Drugethek Károly Róberttel stb.)

3. Hercegi vagy főúri, esetleg egyéb egységes vezetés alatt álló katonai csoportok, mint a Fra Moriale, Wernher von Urslingen stb. vezette zsoldos kompániák a cseh „bratrik” a Felvidéken.

4. Toborzás útján létrejött csapatok. Ez a zsoldosság legkésőbbi és legfejlettebb, számos polgári elemet tartalmazó válfaja. Magyarországon már a nápolyi hadjáratok idején találkozunk osztrák, német, olasz és angol zsoldosokkal.²¹

Ez a típusú zsoldosság legmagasabb fokát Mátyás állandó zsoldos-seregében érte el.

A fenti négy csoport mellett még egy ötödik idegen, de nem külföldi eredetű zsoldos fajtát is megemlíthetünk. Ezek a már fentebb említett nem magyar népelemekből kerültek ki. Tudjuk, hogy a XIV. századi hadjáratokban, így a nápolyi hadjáratokban is nagyszámú kun vett részt.²² A kunokhoz hasonlóan a besenyők és a székelyek, továbbá a németek és románok, később a csehek és a délszlávok is teljesítettek zsoldosszolgálatot a XIV—XV. századi magyar hadseregben.²³

Ezeket azonban csak fenntartással tekinthetjük csak zsoldosoknak. Bár katonai szolgálatuk fejében többnyire zsoldban részesültek, e szolgálatuk társadalmi helyzetükből és nem zsoldosi mivoltukból adódott. Bizonyos esetekben azonban — leginkább az ország határain kívül vívott hadjáratok alkalmával — amikor önként feudális hadkötelezettségeiken túlmenően is vállaltak katonai szolgálatot — mint a kunok és székelyek a nápolyi hadjáratok után Itáliában — zsoldosoknak tekinthetők.

A külföldi zsoldos Európa-szerte más országokban is keresett ebben a korban. Ezt több okkal is magyarázhatjuk. Az egyik oka az, hogy a legtöbb nép kialakított valamilyen speciális fegyvernemet (az angolok gyalogos íjászokat, a magyarok lovas íjászok, a németek, olaszok és franciák nehézlovak, a svájciak zsoldosok ősei a „gasáták”²⁴ és a flamand brabançonok²⁵ gyalogosok stb. Egyes uralkodók szívesen alkal-

²¹ Az osztrákokra nézve ld. Pray: Annales... II. 74. old., és Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korban. (A továbbiakban Magy. dipl. eml.) III. 183. old., az angolokra Küküllői, XXXVIII. cap., az olaszokra Villani J. Chronica XII. 89., 103. stb.

²² Pray: II. 84. old. Gyárfás: A jász kunok története. II. 70—72. old.

²³ Károly Róbert 1304-ben „cum Cumanis et Ungaris bene XX. millibus... Bohemiam intraverunt” (Katona: Historia critica. VIII. 81. old.). A németekre nézve ld. az „Andreanum” katonai vonatkozásait (Zimmermann — Werner: Urkundenbuch... I. 34. old.) stb., a románok katonai szolgálatára (1362-ben) Országos Levéltár, Diplomataria (a továbbiakban OL. Dipl.) 41.505, 41.594.

²⁴ A „Gasáták” a svájci gyalogosok elődei voltak, akik részt vettek az olasz zsoldoscsapatok egymás elleni harcaiban. Fegyverük — akárcsak a későbbi svájci gyalogosoknak — a hosszú lándzsa és az alabárd volt. (Ld. Erben Wilhelm: Zu der italienischen Kriegstättigkeit der Schweizer. HZ. 1921 34. old.)

²⁵ Németalföldi — brabanti — származású gyalogos zsoldoskatonák, főleg a XII—XIII. századi angol polgárháborúban, I. Frigyes német császár olaszországi hadjárataiban és az 1214-i bouvinesi ütközetben tűntek ki.

maztak több nemzet fiaiból, s ezért egyszermind több fegyvernemből álló csapategységeket, amelyek kiegészítették egymást a harcban. (A francia hadsereg pl. nem rendelkezett jó gyalogsággal — főleg ijászaiak voltak gyengék — ezért már a XIV. században előszeretettel alkalmaztak genovai számszeríjasokat, és flandriai, valamint svájci lándzsásokat.) A másik ok egyes országokban a belföldi katonaaanyag hiányában keresendő. Ez leginkább a XIV. századi Itáliában nyilvánult meg. Itt a feudális társadalmi rend válsága a hadseregben is éreztette hatását.²⁶ A korábban megbízható városi milícia, mely eddig az itáliai haderők zömét alkotta, háttérbe szorult, a polgárok többé nem szívesen fogtak fegyvert városuk védelmében.²⁷ A „külföldi” zsoldosok akkor is keresetté váltak, amikor az uralkodó távoli országba vezetett hadjáratot (pl. I. Lajos Nápolyba), vagy amikor a hadjárat nem volt népszerű az országban (pl. az 1474-i sziléziai hadjárat Magyarországon). A harmadik okot abban találhatjuk meg, hogy az uralkodó esetleg az ellene fellázadt hűbérurak nem tartották megbízhatónak saját hadseregüket és külföldi erőkkel erősítették meg. (I. István a pogány lázadások leverésénél.)

A következő csoportosítás a zsoldosok juttatásának minősége szerint adódik. E szerint természetbeni és pénz fizetésű zsoldosokról beszélhetünk. E két szélső pólus között számos átmeneti forma található, tisztán pénz, vagy tisztán naturális fizetésű zsoldosokról ritkán hallunk, viszont a pénzbeni juttatásban részesülők gyakran ellátást és fegyvert is kaptak.

A zsoldosok megbízóikkal általában szerződéses úton egyeztek meg — az egyik megkülönböztető vonásuk a többi katonatípussal szemben. A szerződés egyéni és csoportos is lehetett. Az egyéniben megszabták a zsoldos kötelességét, szolgálati idejét — valamint a zsoldot és a természetbeni juttatásokat. A szerződés végül leszögezte, milyen fegyverekkel tartozik a zsoldos a szolgálatba lépni. A juttatások pénzben és természetben történtek. Lovas zsoldos 7—8 aranyforintot kapott havonta,²⁸ ezenkívül háborús veszteségeit, különösen lovát is megtérítették.²⁹ A zsoldosokat név szerint bevezették a város számadáskönyvébe — ezért tudunk róluk viszonylag elég sokat — és meglehetősen pontosan jellemezték juttatásaikat s az elhullott lovak pótlását.

Lényegesen tanulságosabbak a csoportos szerződések. Ezek hasonló pontokat tartalmaztak és többnyire gyakrabban vázolták az alkalmazás minőségét, valamint a kapott feladatokat is. A nagyobb zsoldoscsapatokkal többnyire konkrét meghatározott célokból kötöttek szerződést, tehát nem csupán a szolgálati idő, hanem a feladat is meg volt szabva. Rendszerint egy-egy ellenséges zsoldoscsapat megsemmisítése (pl. a Magna Societas Ungarorum szerződése Anichino Bongardo kiszorítására Nápoly

²⁶ Pieri Piero: *Il Rinascimento e la crisi militari italiana*. Torino 1952. 216—217. old.

²⁷ „La borghesia, assorbita dalla industrie e dai traffici, non fornisce più la vecchia compatta fanteria.” (Pieri, i. m. 217. old.)

²⁸ Labande, i. m. XLVI. old, Magy. dipl. eml. II—III. több helyen.

²⁹ Lukács Pál: *Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában*. H. K. 1932. 132. old. Egy jó ló ára Magyarországon a XIV. század derekán 25—30 ezüstmárkába került. (OL. Dipl. 41.507, 41.522.)

területéről,³⁰ egy-egy város elfoglalása vagy felmentése stb. Rendkívül érdekesek és jellemzőek azok a zsoldos szerződések, amelyekben a zsoldosoknak pusztán azért biztosítanak járandóságot, hogy bizonyos területeket megkíméljenek.³¹ A legtöbb szerződés kiköti, milyen úton szabad az illető zsoldosoknak az illető állam területén átvonulni, s milyen helyeken szabad ott tartózkodni. Ezeket a pontokat a zsoldosok általában nemigen tartották be, részint ellátási nehézségek, részint zsákmányszerző hajlamaik arra csábították őket, hogy még szövetséges államtól is raboljanak.

A katonák zsoldja és ellátási költségei hatalmas összegeket emésztettek fel. Egy-egy kapitány 20–25, a közönséges katona 2,5–8 aranyforint zsoldot kapott havonta, a vezérek pedig gyakran több ezer forintnyi ajándékban részesültek.³² Ez óriási terhet jelentett még a gazdag itáliai városokra nézve is. Ha az egyik leggazdagabb állam, a pápai állam (Romagna) számadáskönyveit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a városok kiadásai a bevételek többszörösére rúgtak, s e kiadások legnagyobb részét zsoldosok tartására fordították. Bologna város (a leggazdagabb a Patrimonium városai közül) évi jövedelme 1364-ben 27 000 forintra rúgott,³³ viszont a lovagi védősereg zsoldja két hónap alatt 6524 bolognai fontot tett ki.³⁴ 1355-ben a pápai államban 18 560 forintot fizettek ki zsoldosokra,³⁵ míg 1371-ben a bevétel 17 236 forint volt, addig a kiadás — melynek igen nagy részét zsoldosokra fordították — elérte az 50 240 forintot.³⁶ Ezek az óriási összegek természetesen megingatták a városállamok gazdasági egyensúlyát és jelentős mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy Itália a XIV. század második felében súlyos gazdasági és társadalmi válságba kerüljön.

A zsoldosságot társadalmi eredetük szerint is osztályozhatjuk. E szerint nemesi (lovagi), polgári és jobbágy zsoldosokat ismerünk. Ez a felosztály időrendiséget is jelent. Magyarországon kb. a XIV. században szinte kizárólag nemesi, vagy (ami ezzel csaknem egyenértékű) familiáris zsoldosokkal találkozunk. A polgári elemet főleg a városok — kezdetben csaknem kizárólag idegen ajkú — őrsége és bizonyos fokig a cseh táborita zsoldosok jelentették. Ez utóbbiak később igyekeztek mindinkább átvenni a lovagi hadviselés szabályait és formáit.³⁷

³⁰ „Per ensem et armorum potentiam et non aliter (!) expellere de hoc regno Theotonicos... in Societate Annichini.” (Magy. dipl. eml. II. 572. old., Theiner: Codex diplomaticus dominii temporalis Sanctae Sedis. Róma, 1878. II. 421. old.)

³¹ A magyarok főleg a szövetséges Firenzével kötöttek ilyen jellegű szerződéseket. Pl. 1386-ban Horváthyék ígéretet tettek arra, hogy „non offendere... Communitatem... vel districtum Florentie ad 18 menses.” (Magy. dipl. eml. III. 451. old.)

³² Luzo (vagy Luffo) gróf három hónapra 1100 aranyforintot, Habsburg János herceg 600 forint külön províziót kapott. (Sautier Albert: Papst Urban V. und die Soldnerkompagnien in Italien in der Jahren 1362–1367. Zürich, 1911. 16. old.) A magyarok közül Durazzói Károly és Horváthy János csak Firenzétől 10 000 aranyforint külön juttatásban részesült. (Magy. dipl. eml. III. 420. old.)

³³ Schäfer Karl: Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien während des 14. Jahrhunderts. Bde 1–4. Paderborn 1911–1940. I. 41. old.

³⁴ A bolognai forint (font) értéke valamivel alacsonyabb volt, mint az egyetemes értékmérőként elismert firenzei forint. A magyar forint értéke általában megegyezett a firenzeivel. (Hóman, i. m. 83. old.)

³⁵ Theiner, i. m. II. 383. old.

³⁶ Theiner, i. m. II. 516. old.

³⁷ Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege. Bp. 1928.

Paraszti zsoldosok a török támadások idején fordultak elő először Magyarországon. Zsigmond 1397-ben reformtervezésében³⁸ említi meg először a telekkatonaságot. Ez a parasztok feudális jellegű katonai szolgálatán alapuló katonai intézmény részben paraszti eredetű zsoldosokból állt. Nagyobbarányú szereplésük a huszita háborúk idején, a Hunyadiak hadseregeiben és végül a Jagellók korában történt.

A negyedik fajta csoportosítás a zsoldosok fegyverneme szerinti megosztásán alapul. Ez mint, ahogyan már utaltunk rá, bizonyos összefüggésben van a nemzeti hovatartozás szerinti felosztással. E felosztás értelmében könnyű és nehéz lovas, gyalogos (lándzsás, alabárdos, íjász, számszeríjász, parittyás stb.) tüzér és később a XVI. századtól kezdve műszaki fegyvernemről beszélhetünk a zsoldosok között. A XV. század végéig a nehéz páncélos lovas alkotta a hadseregek fő fegyvernemét. Ez a zsoldosoknál is megmutatkozott, a legkeresettebb, legjobban fizetett zsoldosok a nehéz lovasok voltak.³⁹

A XIV. századtól kezdve, részben a kereszteshadjáratok, részben a magyar, kun, lengyel, tatár hadseregek mintájára a könnyűlovasság is keresett fegyvernemmé vált, bár jelentőségét tekintve sohasem érte el a nehézlovasság értékét.

Külön fejezetet érdemelne a gyalogság és a zsoldosság viszonya. Az új gyalogság megszületése a zsoldoscsapatokban ment végbe. A flandriai, cseh, angol és svájci zsoldoscsapatok termelték ki magukból azt a gyalogságot, amely a XIV—XV. században Courtrainál, Morgartennél, Crécynél, Agincourtnál, Ustinál, Domazlicenál, Murtennél és Páviánál⁴⁰ behínyította fölényét a lovagi hadseregek nehéz páncélos lovassága felett.

Alkalmazásuk módját tekintve egyénileg és csoportosan szolgálatba lépő zsoldosokat ismerünk. Kezdetben a magányosan szolgálatba álló zsoldos típusa a gyakoribb, azonban már a XIII. századtól kezdve egyre inkább arra törekedtek a zsoldosok, hogy kisebb-nagyobb csoportokba verődve keressenek maguknak alkalmazást.

Az első zsoldos kompániákat a németalföldi (ill. brabanti) brabantonok alapították. A XIV. század első éveiben Itáliában is elterjedtek a zsoldos szervezetek. Vizsgálatainkat ezek elemzésére korlátozzuk, mivel a magyarországi zsoldosság szempontjából döntő jelentőségűek voltak, s a XIV. században ezek alkották a legfejlettebb zsoldoszervezeteket. Ezek a szervezetek később mintaként szolgáltak a svájci, francia, cseh stb. zsoldoskompániák megszervezésénél is. Ezek már a brabantonoknál

³⁸ Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1954. I. 73—75. old.

³⁹ Ebben a korban szinte kizárólag a lovas tartották elsővonalbeli katonának. A katona (miles) kifejezést kizárólag lovasokra alkalmazták. Zsoldjuk lényegesen magasabb volt, mint a gyalogosoké. (2—3 arany, illetőleg 5—10 arany.) XI. Gergely pápa is. pl. kifejezetten lovasokat kért Johanna nápolyi királynőtől. (Magy. dipl. eml. III. 166—167. old.)

⁴⁰ 1301-ben a flamandok Courtrainál szétzúzták a francia lovagsereget. Crécynél és Agincourtnál az angol íjások döntő győzelmet arattak a franciák felett. Ustinál és Domazlicenél a cseh huszita csapatok győzedelmeskedtek a szemben álló lovagi hadseregek felett. Morgarten és Murten a svájci gyalogság győzelmének volt tanúja, míg a páviai csatában (1525) végképp lealkonyult a lovagi hadseregek harcászati fölénye.

fejlettebb szervezettel rendelkeztek, átvették a lovagi hadseregben akkor meghonosodó „lándzsa” szervezési és harcászati egységet. A lándzsa egy nehéz páncélos lovasból és 3—4 kísérőből állt. A lovas „lándzsafőnek” (caporalis) nevezték, 5 lándzsa egy „posztot” (posta, poste), 5 poszt — 20—25 lándzsa — egy „zászlót” (bandériumot) alkotott. Élén a „conestabilis” állott, a kompánia fejét „capitaneusnak” hívták. Mellette a fejlettebb zsoldosszövetségeknél különböző tisztí rangokat (marescallus, seneschalus, söt secretarius⁴¹) találunk. A capitaneus nem rendelkezett korlátlan hatalommal, a tisztek tanácsa döntött a fontosabb kérdésekben. Később, a nagy zsoldostársaságok kialakulásával egyes nagy condottierik korlátlan hatalommal vezették csapataikat (John Hawkwood, Amerigo Barbiano, Facino Cane, Rinaldo Orsini, Ambrogio Visconti stb.). Ezek már önálló politikát folytattak, „alkalmazottból” jelentős ható tényezőkké váltak, akikkel számolniuk kellett, s akiknek főleg fizetni kényszerültek a különböző „signoriák”.

Az első zsoldosalakulat, amely jelentős tényezővé fejlődött az itáliai politikában, a Roger de Flor vezetése alatt tevékenykedett katalán zsoldosapat volt. Később 1342-ben megalakult a Werner von Urslingen alatt a „Nagy Compania” (Gran Compagnie).⁴² Ez a sereg 1349-ben már 3000 lovasból állott, s ez ebben a korban tekintélyes erőt képviselt. Ekkor még ez az egyetlen zsoldos „részvénytársaság”, a többiek egyénileg vagy kisebb csoportokban szegődtek az egyes államok szolgálatába. Legnagyobb részük külföldi, főleg német, az olaszok többnyire gyakorlatosokként, nem játszottak nagy szerepet a XIV. századi itáliai zsoldoseregekben.

A magyarországi zsoldosság kezdete.

A fentiek alapján megkísérelhetjük a magyarországi zsoldosság jellemző vonásainak felvázolását.

Magyarországon már a XI—XII. században találkozhatunk olyan elemekkel, amelyeket bizonyos vonatkozásokban már zsoldosoknak nevezhetünk. Ilyeneknek tekinthetjük — legalábbis pályafutásuk kezdeti szakaszában azokat az idegen lovagokat és egyéb katonákat, akikkel az Árpádházi királyok a hadsereget erősítették. I. András orosz zsoldosokkal tért vissza Magyarországra.⁴³ Az I. Béla és I. András között 1060-ban vívott ütközetben egyrészlől lengyel, másrészlől német zsoldosokról halunk, II. Géza uralkodása alatt a magyar hadsereg többek között „frank zsoldosokat” is alkalmazott a görögök ellen.⁴⁴ 1158-ban is értesülünk, hogy magyar zsoldosok külföldi szolgálatba szegődtek.⁴⁵ Az 1222-es aranybulla, majd az 1298-i törvények biztosították a királyi serviensek-

⁴¹ Erre nézve ld. elsősorban Schäfer, Labande, Sautier, valamint Block: Die Condottieri. Berlin 1912., Gebhart: Les armées mercenaires de l'Italie. Paris, 1898. c. műveit.

⁴² Villani Giovanni: Cronache. (Középkori krónikások.) XII. 113. old.

⁴³ Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában. Bp. 1901. 42. old.

⁴⁴ U. o. 304. old.

⁴⁵ Continuatio Gestae Friderici imperatoris. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores III. 430—437. old.

nek azt a jogát, hogy katonai szolgálatuk fejében, zsold juttatásban részesüljenek. Mindezek az adatok azt bizonyítják, hogy a zsoldosság elemei már a XI—XII. században fellelhetők voltak a magyar hadseregben. A fentebb felhozott példák azonban egyszersmind azt is bizonyítják, hogy a zsoldosság az Árpádok korában egyáltalán nem képezte a hadsereg fő erejét. A legtöbb esetben csak fenntartással beszélhetünk zsoldosokról. Mind a hospesek, mind pedig a serviensek katonai szolgálata feudális jellegű volt, a zsoldosság bizonyos vonásai, csak egyes esetekben, pl. az országhatáron kívül vívott hadjáratok alkalmával tűntek elő. Az a néhány adat, pedig amely magyar zsoldosok külföldi állam szolgálatába való elhelyezkedéséről szól, olyan kevés, hogy szinte csak kivételnek tekinthetjük.

Ezek a zsoldosok — ebben az értelemben ide számíthatjuk a serviensek, familiarisok, hospesek „alkalmi” zsoldosságát is — javadalmait általában természetbeni juttatások formájában kapták meg. Ez természetes volt, hiszen a XIV. század előtt Magyarország pénzforgalma rendkívül csekély eredetű volt, az ország gazdasági életét sokkal inkább a cserekereskedelem, semmint a pénzforgalom jellemezte. Ez a zsoldosság javadalmazásában is megmutatkozott. Erre — magyarországi zsoldosság történetében jelentősnek egyáltalán nem nevezhető — kezdeti korszakra — tehát a *naturális fizetésű zsoldosok* voltak jellemzőek.

A magyarországi zsoldosság valódi — most már nemcsak egyes nyomokban fellelhető — kezdetét a XIV. századra tehetjük. A zsoldosság megjelenését gazdasági, társadalmi és politikai okok idézték elő. Gazdaságilag, a XIV. század első felében kialakult szilárdabb gazdasági rend a pénzgazdálkodásra való fokozott áttérés, a rendezettebb adóviszonyok lehetővé tették az uralkodó, a gazdagabb földesurak, majd később a fejlődő városi polgárság számára, hogy zsoldosokat alkalmazzanak. Társadalmilag, a feudalizmus kialakulása, egyes korábban kiváltságos népeknek — kunok, székelyek, besenyők feudalizálódása, valamint a serviens réteg — a későbbi köznemesség — kevésbé tehetőstagjainak elszegényedése, valamint az a körülmény, hogy a serviensek egy része szabadulni kívánt a nagybirtokosok gazdasági és társadalmi kötelékei alól, teremtették meg a magyarországi zsoldosság társadalmi alapjait. Ez a réteg azonban természetesen korántsem volt olyan jelentős, mint a fejlettebb társadalmi rendszerű országokban. A feudalizmus bomlása, — mely tömegével teremt meg a zsoldosság táptalaját; a létalapjukat elvesztett, kisajátított falusi és városi rétegeket — Magyarországon a XIV—XV. században még nem indult meg. Ez volt az oka elsősorban annak, hogy a magyar zsoldosság ebben az időszakban nemcsak kizárólag nemesi jellegű volt. Bár a nemesség a nyugat-európai országokhoz képest viszonylag nagy létszámú volt Magyarországon, a csaknem kizárólag a nemesség zsoldos szolgálatán alapuló zsoldos intézmény nem rendelkezett olyan széles társadalmi bázissal, mint számos más európai országban. (Németország, Svájc, Anglia, Csehország, Itália stb.) Ez a körülmény magával vonta a külföldi eredetű zsoldosok fokozott alkalmazását. Olyan esetekben, amikor lehetővé vált a zsoldosok nagyobb tömegekben történő foglalkoztatása — mint pl. a Hunyadiak korában —

a belső zsoldos piac nem tudta teljes mértékben kielégíteni a keresletet — és ez egyéb fentebb már említett okok mellett szintén a külföldi zsoldosok fokozott igénybevételéhez vezetett.

A zsoldosság feltűnésének politikai okai is voltak. Ezek részben a központi hatalom megerősödésében mutatkoztak meg. A XIV. században az Anjouk, a feudális társadalmi rendet figyelembe véve, erős, centralizált államot teremtettek. A központositott hatalom pedig a feudális anarchia széthúzó erőivel szemben csaknem mindig a zsoldosságra támaszkodott, mint katonai erőre. Ez a körülmény a magyar viszonyokban is éreztette hatását, Károly Róbert és különösen I. Lajos előszeretettel vette igénybe a zsoldosok szolgálatait.

A zsoldosság térhódításában külpolitikai ok is közrejátszott. A *nápolyi hadjáratok, majd befejezésük után a magyar katonák itáliai szereplése, döntő mértékben befolyásolta a magyar zsoldosság fejlődését.* A magyar zsoldosok Itáliában új, fejlettebb viszonyok közé jutottak és innen hazatérve hasznosították tapasztalataikat.⁴⁶ A pénzzel fizetett zsoldosság, tehát a zsoldosság legfejlettebb, legmagasabbrendű formájának magyarországi megjelenése egyidős a magyar zsoldosok itáliai szereplésével. Ebben természetesen az itáliai hatás mellett, sőt azon túlmenően a magyarországi gazdasági viszonyoknak volt döntő jelentőségük. E hadjáratok tehát a magyar zsoldosság történetének egyik legkritikusabb, egszerszmind egyik legfontosabb fejezetét képezik.⁴⁷

A magyarországi zsoldosság későbbi fejlődése, már az itt megvetett alapokon nyugodott. A XIV. század utolsó évtizedében és a XV. század elején a korábban csaknem kizárólag nemesi — familiáris jellegű zsoldosság mellett, már megjelentek a jobbágy, majd a városi zsoldosok első előfutárai is. Nagyobb jelentőségre azonban — az ország sajátos helyzete folytán — Mátyás állandó zsoldoshadseregétől eltekintve nem jutottak. Ez abban is megnyilvánult, hogy az ország területén csak az idegen, főleg cseh származású zsoldosok alkottak zsoldostársaságokat (bratsvo). Ilyen jellegű magyar zsoldostársaságról történelmi forrásaink nem emlékeznek meg.

Ez a körülmény azt jelenti, hogy hazánkban a fejlettebb fokot képviselő zsoldos típusok csak később tűntek fel és a tárgyalt időszakban egy-két kivételt nem tekintve (a Hunyadiak kísérletei az állandó zsoldoshadsereg megteremtésére) — nem alkothatták a magyar hadsereg fő erejét. Jóllehet, a zsoldosság a XIV. századtól kezdve egyre számottevőbb részét alkotta a magyar hadseregnek, éppen nemesi jellegénél fogva nem forradalmasíthatta a magyar hadművészetet és nem jelenthetett megbízhatóbb támaszt a központosításra törekvő uralkodók — pl. Zsigmond és Albert — számára a feudális széttagoltság megszüntetéséért folytatott harcaikban. Az egyetlen kivétel Mátyás jelentős részben idegen zsoldosokból álló hadserege volt, amely azonban röviddel az

⁴⁶ A lovagi lándzsa szervezeti formája is feltehetőleg Itáliából került át a magyar hadseregbe.

⁴⁷ E hadjáratok legalaposabb, olaszországi levéltári kutatások alapján történő feldolgozása Miskolczi István; Magyar—olasz összeköttetések az Anjouk korában. Bp. 1934. c. munkája. A mű azonban klerikális és magyar „nagyhatalmi” szemléletmódja folytán kritikával kezelendő.

uralkodó halála után áldozatul esett a feudális uralkodóosztály, a nagybirtokosok támadásának.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a Mohács előtti Magyarországon a zsoldosság összes válfajai között a familiaritás hűbéri kapcsolatán alapuló, egyénileg szolgálatba lépő nemesi zsoldos játszotta a domináns szerepet.

Mindezeket figyelembe véve kíséreljük meg a középkori magyar zsoldosintézmény periodizációjának felvázolását:

1. A *naturális fizetésű zsoldosság kora*. (XI—XIII. század.)
 - a) Külföldi eredetű zsoldosok (hospesek). (XI—XIII. század.)
 - b) serviens és familiáris eredetű zsoldosok. (XIII. század.)
2. *Átmenet a pénzzel fizetett zsoldosságra*.
(A tartományurak és Károly Róbert zsoldosai a XIV. század első felében.)
3. A *pénz fizetésű zsoldosság*. (XIV.—XV. század.)
 - a) A nemesi zsoldosok virágkora. (1347—1380.)
 - b) A paraszti és városi zsoldosság elemeinek megjelenése. (1380—1460.)
 - c) Kísérlet az állandó zsoldoshadsereg megteremtésére, a zsoldosság ideiglenesen a hadsereg legfontosabb alkotó elemévé válik. (1460—1490.)
 - d) A hanyatlás időszaka, a középkori magyar hadsereg felbomlása. (1494—1526.)

A magyar hadügy és a zsoldosság a nápolyi hadjáratok idején.

A magyarországi zsoldosság történetének részletes taglalásához elengedhetetlenül szükséges, a XIV. századi magyar hadsereg összetevőinek elemzése. Ez annál is inkább lényeges, mivel ez a korszak nagy jelentőségű — elsősorban éppen a zsoldosság megjelenése folytán — a magyar hadügy történetében. A XIII. században a magyar társadalom döntő fontosságú változásokon ment át. A serviens réteg megjelenése, a familiaritás hűbéri jellegű intézményének meghonosodása, a városi polgárság kifejlődése, valamint annak a folyamatnak a megkezdése, mely a XIV. században az egységes jobbágyosztály megteremtéséhez vezetett, jelentős mértékben éreztette hatását a magyar hadügy szervezetében is. A XI—XIII. századi, főleg a királyi vár népek katonai szolgálatán alapuló hadsereg már elavulttá lett, a XIV. században szükségessé vált a haderő megreformálása.

A XIV. századi magyar haderő a következő elemekből épült fel:⁴⁸

⁴⁸ A XIV. századi magyar hadtörténelem részletes tanulmányozására ld. a régebbiek közül Horváth Mihály, Rónai Horváth, Bánlaki, Salamon (Az első Zrínyiek), Erdélyi, Tóth Z. (A magyar művelődéstörténet 2. kötetében) stb. munkáit, az újabbak közül a Jegyzet és az egyetemes és a magyar hadtörténelem tanulmányozásához c. tankönyv I. kötetét és Az egyetemes és magyar hadművészet története I/I. kötetében megjelenteket.

a) a serviensek és várjobbágyok generális exercitusa, a későbbi nemesi felkelés;

b) a a királyi várnépek, városok és az egyes népelemek (kunok, jászok, besenyők, székelyek) csapatai;

c) a főurak magánkatonasága;

d) a királyi bandériumok;

e) zsoldosok.

A serviensek általános felkelése — a többi európai országok hűbéri alapokon nyugvó hadkötelezettségéhez hasonlóan — ekkor már elavult. A rövid szolgálati időre felhasználható, fegyelmezetlen, megbízhatatlan, katonai kötelezettsége alól húzódozó köz- és középnemesség — bár Károly Róbert harcaiban, különösen a debreceni csatában⁴⁹ — a királyi hatalom mellé állt, már másod-, sőt harmadrendű katonai erőt képviselt, nem lehetett többé az ország védelmének gerincévé tenni.

Károly Róbert uralkodása első felében, a második csoportban felsoroltak — kunok, székelyek — alkották a királyi haderő legnagyobb létszámú és legmegbízhatóbb részét.⁵⁰ E népek társadalmi rendje átmeneti állapotban volt a nemzetiségi társadalom és a feudalizmus között. A kunok, székelyek stb. szabad tömegei a királyi hatalomban látták azt az erőt, mely támogatja őket abban, hogy meg tudják őrizni személyes szabadságukat az egyre növekvő feudális kötöttségekkel szemben. Az utolsó árpád-házi királyok és az Anjouk is felismerték a számukra kedvező helyzetet és igyekeztek a kunok személyes szabadságát megvédeni.⁵¹ A feudalizálódás folyamatát azonban nem lehetett megállítani. A kunok tömegei a század végére jobbágysorba süllyedtek és ezzel a királyi haderő egyik legértékesebb összetevőjét veszítette el.⁵²

A harmadik és negyedik csoport hasonló eredetű, de célját tekintve merőben különböző volt. A XIII. században megindult a tartományurak magánhaderejének a szervezése. Ez a haderő hűbéri jellegű volt, nagyrészt familiárisokból tevődött össze. A familiáris önként, „sponte sua voluntate” szolgálta hűbérurát, akitől ezért védelmet, földet és gyakran pénzbeli zsoldot kapott.⁵³ A dominus és a familiáris közötti jogviszony magánjogi természetű volt, jogaikat és kötelezettségeiket szerződés szabályozta, ezért tehát zsoldosoknak is tekinthetnénk a familiárisokat. A familiáris szolgálata azonban nem teljesen katonai jellegű, gyakran adminisztratív, bírói stb. jogkört töltöttek be, a megyei tisztviselők is, csaknem kizárólag familiárisaikból kerültek ki.⁵⁴ A másik lényeges megkülönböztető szempont, hogy a familiárisi viszony általában nem meghatározott időre szólt, és hogy a familiárisok juttatásainak legnagyobb részét hűbéri jellegű földbirtok adomány formájában, „pro servitiis fi-

⁴⁹ Rafain Róbert: Dózsa nádor és a Debreczeniek. Turul, 1891.

⁵⁰ Gyárfás, i. m. III. 65–73. old., Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Bp. 1953. 262. old.

⁵¹ Gyárfás, i. m. III. 265–268. old., Tanulmányok . . . 265. old., 111. old. stb.

⁵² Tanulmányok . . . 271–275. old.

⁵³ Székfü, i. m. 33. old.

⁵⁴ Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Bp. 1908. 34–36. old.

delibus" kapták.⁵⁵ A familiaritás szervezete leginkább a germán „Gefolgschaft” vagy a szláv „druzsina” intézményére emlékeztet, ezek pedig nem zsoldos jellegű intézmények. A tartományurak feudális hadai több mint fél évszázadig dacoltak a központosító hatalom erejével. Károly Róbert ezt az erőt a banderiális rendszer⁵⁶ kiszélesítésével az állam szolgálatába tudta állítani. Az uralkodó servienseiből vagy zsoldosából a főurak magánhadereje mintájára maga is bandériumokat alakított, s egészen a török megjelenéséig ezek a bandériumok jelentették a magyar állam leghatékonyabb harci erejét.

A jövő a *zsoldosságé* volt. A XIV. században már, mint ahogyan utaltunk rá, már a zsoldosság fejlettebb típusa a pénzrel fizetett zsoldos jellemző. Először a tartományurak seregeiben találkoznak a familiárisoktól megkülönböztetett *zsoldosokkal*. Csák Mátéről tudjuk, hogy a rozgonyi csatában 1700 cseh zsoldosa harcolt a királyi hadsereg ellen.⁵⁷ Ezek a zsoldosok alkalmiak lehetnek, a kortársak Csák haderejéről írva „gentes”-t és „homines”-t⁵⁸ emlegetnek. Amikor Gentilis bíboros 1311-ben kiátkozta Csák Mátét „omnes eorum vasallos, comites, castellanos, jobagiones et officiales”,⁵⁹ de zsoldosokat nem említett. Az egyház, mint a feudális államrend védője, sűrűn használta a zsoldosokkal szemben a kiátkozás fegyverét.⁶⁰ Feltehető tehát, hogy ha Csák Máté 1311-ben nagyobb számú zsoldossal rendelkezik, Gentilis ezeket is kiközösítette volna.

A királyi hatalom a tartományuraknál nagyobb mértékben fordult a zsoldosság felé.⁶¹ Bizonyos rétegek (hospesek, praediális nemesek, várjobbágyok), már a XIV. század első évtizedeiben hadiadót fizettek. Ennek összege személyenként 1318-ban 4 ezüstmárka volt.⁶² 1332-ben egy márka adót vetettek ki.⁶³ Ezeket az adókat a királyi bandériumok ál-

⁵⁵ Bogár István adománylevele 1316-ból (Zichy okmánytár I. 160. old.), László fia Pongrác (1321-ből, Zichy okm. I. 231., II. 222. old.), Becsei Vesszős (1350. Esterházy lev. Rep. 32. H 515) stb.

⁵⁶ Deér, i. m. 37—57. old., Miskolczy: Magyar—olasz összeköttetések. Bp. 1937. 273—287. old. A banderiális rendszer valószínűleg nápolyi eredetű, lényege az, hogy az uralkodó valamennyi hűbéresének megszabja, milyen erős csapattal (banderium) vonuljon hadba. A főúri banderiumok leginkább a dominus familiárisaiból álltak.

⁵⁷ Képes Krónika Bp. 1959. 203. old.

⁵⁸ „Homines Magistri Matthei de Trinchin et Bohemos.” A „homines” itt világosan megkülönböztetik a nyilvánvalóan zsoldosokat jelentő „bohemi”-től. (Fejér György: Codex diplomaticus [a továbbiakban: CD] VIII/1.) 445—446. old. Tamás fia Beke „collecta multitudine sue *Gentis milicie* (ez feltehetőleg szintén zsoldost jelölt) sietett Károly király segítségére. (Anjou-kori okmánytár [a továbbiakban: AO] I. 132. old.)

⁵⁹ Monumenta Vaticana I/2. köt. 170. old.

⁶⁰ Először 1158-ban átkozták ki a zsoldosokat. (Delbrück, i. m. III. 325. old.)

⁶¹ Már 1277—78-ban szicíliai (nápolyi) zsoldosok harcoltak Kun László seregében. Vezetőjük, Jacobus de Bursonio, I. Károly szicíliai király familiarisa volt. (Magy. dipl. eml. I. 47. old.) 1278 márciusában 1 nápolyi miles és 4 zsoldos (stipendiarius) állt magyar szolgálatban. (Magy. dipl. Eml. I. 51. old.) Zsoldjuk 4, ill. 2 uncia aranyat tett ki (három hónapra). Ellátásukra többek között 100 db sertést szállítottak át Magyarországra. (Uo. 41. old.) 1330-tól kezdve számos magyar zsoldos szerepelt a lengyel seregekben. (Caro Jacob: Geschichte Polens. Berlin, 1901. Bd. 2. 37—38. old.)

⁶² Ennyit vetett ki Károly Róbert a győri püspök várjobbágyaira (CD VIII/2 196. old.). A megyeyesi századokat viszont ugyanebben az évben felmentette 40° ezüstmárka hadiadójuk terhe alól. (CD VIII/2 160—162. old.)

⁶³ AO II. 593. old.

litásai költségeire és feltehetőleg zsoldosok fogadására használták fel. Először 1336-ban találkozunk azzal, hogy kifejezetten zsoldosok (stipendiarii) tartására adóztak a városok.⁶⁴ Zsoldos lovagokról pedig már 1344-ben hallunk.⁶⁵ Mindezek azonban csak szórványos jelenségeknek bizonyultak, a nagy változás, a zsoldosok tömeges alkalmazása a nápolyi hadjáratok után ment végbe a magyar hadseregben.⁶⁶

A zsoldosok szerepe a nápolyi hadjáratban. (1347—1350.)

A nápolyi hadjáratok dinasztikus, hódító céllal folytatott háborúk voltak. Lajos öccsének, Endrének 1345-ben bekövetkezett meggyilkolását használta fel ürügyül arra, hogy I. Anjou Károly álmát, a nagy dél-európai birodalmat megvalósítsa. Ennek egyik legfontosabb lépése a gazdag Itáliába való betörés és a nápolyi királyság megszervezése lett volna.

Az időpont megfelelőnek látszott. A kis, egymással folytonosan hadilábon álló államocskákra bontott Itália mágnesként vonzotta maga felé a hódítókat. A római birodalom bukása óta tucatnyi⁶⁷ hódító nép kísérletezett azon, hogy megvesse a lábát Európa e szép félszigetén. Különösen a XIII. században folytak heves harcok Itália birtokáért, a két szembenálló fél — a pápaság és a császárság — egyaránt vesztésként került ki a küzdelemből, s Itáliában a XIII. századra már csak a helyi guelfek és ghibelinek párharca idézte vissza a világalomért folytatott háborúkat. A XIV. század derekán a német birodalom részeire bomlott, a Luxemburgok és a Habsburgok megkísérelték ugyan, hogy territoriális hatalmuk kiépítésével újból erős központi hatalmat hozzanak létre; egyelőre még nem jelentettek veszélyt Itália számára, csak zsoldosaik keresték fel az itáliai csatamezőket. Franciaországot az Angliával vívott háború foglalta le, Aragonia pedig megelégedett Szicília elfoglalásával, Bizánc, mely 1204 óta már csak árnyéka volt önmagának, teljesen elmerült a század közepétől még nem túl hatalmasnak látszó törökökkel vívott reménytelen csetepatékban. Az erős központi hatalommal rendelkező, virágzó gazdasággal bíró Magyarország Európa egyik leghatalmasabb tényezője volt. Lajos azonban túlértékelte az ország és hadereje teherbíró képességét, amikor arra vállalkozott,

⁶⁴ Erről csak közvetett bizonyítékunk van. 1343-ban ugyanis arról értesülünk, hogy I. Lajos felmenti a községi polgárokat a hadiadó (collectum debitum) fizetése alól, mivel a város falai rongált állapotban vannak. Ez az oklevél viszont Károly Róbert 1336-i rendeletének a megerősítése. Lajos a „collectam... regalem... pro stipendiarum sumptibus... impositam” tehát elengedi a községieknek. (CD IX/I 109—111. old.)

⁶⁵ Magy. dipl. eml. I. 335. old.

⁶⁶ Ezt — többek között — az is bizonyítja, hogy a Soldos (Zsoldos) név csak később, a XIV. század végén tűnik fel forrásainkban. „Paulus dictus Soldos officialis” (Zichy okm. IV. 55°. old.) (1394-ből), uő. 1389-ben (Zichy okm. V. 381., 384. old.), Soldos László 1395-ben (Zichy okm. V. 3. old.), Stephanus Soldos 1477-ben (Károlyi oklevéltár II. 284 old.).

⁶⁷ Gót, bizánci, longobárd, frank, szaracén, normann, német, magyar, francia, aragon stb.

hogyan hajóhad nélkül, eleve kilátástalan hódításokkal fecsérrelje el atyja gazdaságát.⁶⁸

A nápolyi hadjáratok már csak az óriási távolság miatt sem vehetett részt a teljes magyar haderő. A nemesek, a serviensek, a városok csapatai különben is csak az ország határain belül voltak kötelesek harcba szállni. Lajos tehát csupán a királyi bandériumot, a főurak magánhaderejének egy részét és a kunokat vihette magával.⁶⁹ Ha a hadjárattal kapcsolatban kiadott adományleveleket megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy ezeket csaknem kizárólag nagybirtokosok,⁷⁰ ezek familiárisai⁷¹ és a királyi bandérium „miles aulicus”⁷²-ai kapták. Ezeken kívül ha nem is jelentős részben, a magyar hadsereg és társadalom más elemei és képviselve voltak az Itáliába induló magyar hadseregben. Olyanokkal is találkozunk, akiket büntetésből küldtek Itáliába. Egyed fia, István, és mások pl. azon nyertek kegyelmet, hogy megígérték, elkísérik Laczky Istvánt a nápolyi hadjáratba.⁷³ Későbbi okleveleink arról tanúskodnak, hogy a fenti nemesek különböző magyar hadvezérek parancsnoksága alatt három ízben is jártak Itáliában. Ez, valamint az a tény, hogy a fentiek Hont megyei nemesek voltak és nem tartoztak az Erdélyben, Krassóban és a Dunántúl déli részén birtokos Laczkyak familiárisai közé, azt bizonyítja, hogy az Itáliában harcoló magyar haderő nem teljesen a főurak familiárisai közül került ki.

A magyar főszereg 1347 november 11-én⁷⁴ indult el Nápoly felé. Ez csupán 1000 válogatott lovagból, feltehetőleg a királyi bandériumból állt. Néhány kisebb magyar csoport, így Kont Miklós nádor, Vásári Miklós nyitrai püspök, Treutel (Tröttel) Miklós győri főispán,⁷⁵ és mások csoportja már korábban elindult Nápoly felé. Ezek a kisebb csapatok egyenként 100–200 főből állottak, vezetőik nem annyira embert, mint inkább pénzt vittek magukkal. Céljuk az volt, hogy Itáliában német és olasz zsoldosokat toborozzanak Lajos hadivállalata számára. Már 1347 nyarán több ezer főnyi zsoldos szegődött magyar szolgálatba,⁷⁶ köztük Fra Moriale⁷⁷ egy korábban nápolyi szolgálatban álló zsoldosvezér, aki 1345-ben elfogta Endre király gyilkosait s akit ezért elbocsátottak a szolgálatból, továbbá a híres, vagy inkább hírhedt Wernher von Urslingen,

⁶⁸ 1344-ben Erzsébet anyakirálynő itáliai útja alkalmából több mint 5250 kg aranyat és kb. 6000 kg ezüstöt szórt szét Itáliában, hogy kedvező fogadtatást biztosítson fia hódító tervei számára. (Hóman, i. m. 134–136. old.)

⁶⁹ A nemesség generalis exercitusának semmi nyoma nem maradt. Sem a nemesi felkészés, sem a városi katonaság nem volt arra kötelezhető, hogy az ország határain kívül harcoljon.

⁷⁰ Laczky István (CD IX/1. 756–761. old.), Konth Miklós (AO V. 339–341. old.), Sövári Soós László (AO V. 143. old.), Himfy Benedek (OL. Dipl. 41.272.) stb.

⁷¹ Dezső fia Iván (AO V. 374. old.), János fia Egyed (AO V. 411. old.), Gileth fia Fál (AO V. 367. old.) stb.

⁷² Baracska Miklós (OL. Dipl. 16.102.), Czudar Péter (AO V. 542. old.), Német János (AO V. 413. old.) stb.

⁷³ OL. Dipl. 43.514.

⁷⁴ Miskolczy, i. m. 117. old., Villani G. XII. 107.

⁷⁵ Miskolczy, i. m. 113. old.

⁷⁶ Villani G. XII. 89., 103., Pray: Annales II. 74. old.

⁷⁷ Fra Moriale provençal kalandor, 1345 elején hajótörés vetette Nápolyba, itt zsoldosszolgálatot vállalt, majd I. Lajoshoz csatlakozott. A második nápolyi hadjárat után feladta a védelmére bízott Aversa várát. Ezután nagy zsoldostársaságot alapított, amelyben több száz magyar is szerepelt. Cola di Rienzi — római tribunus — végeztette ki 1353-ban.

a „Nagy Compania” parancsnoka, aki csaknem 4000 főnyi hadával csatlakozott Lajoshoz.⁷⁸ A magyar elővéd az Abuzzóban küzdő nápolyi magyar párt támogatására sietve átlépte a nápolyi határt és biztosítva a magyar főerők útját, kiindulási alapot hozott létre a döntő támadáshoz. Vásári Miklósról a krónikák is azt írták, hogy „nagy pénzüsszeggel jött Aquilába”⁷⁹ és e hatalmas összegek árán sikerült is számottevő hadsereget szerveznie.

Lajos más úton is megkísérelte, hogy zsoldosokhoz jusson. Már a hadjárat megindítása előtt tárgyalásokat kezdett IV. Lajos német–római császárral, az osztrák hercegekkel és az aquilejai patriarchával (Velence halálos ellenségével). A patriarcha a felvonulási utat biztosította a magyarok számára, a többiek pedig zsoldosokat ígértek.⁸⁰ A Bécsben megtartott tanácskozás után számos német zsoldos állt magyar szolgálatban.⁸¹

Így az akkori viszonyokhoz képest elég jelentős haderő — számításaink szerint mintegy 9–10 000 lovas és kb. ugyanannyi gyalogos — birtokában Nápoly elfoglalása könnyű feladatnak bizonyult.

Ennek ellenére mintegy két hónapi ott tartózkodás után Lajos visszavonult Magyarországra. Visszavonulását részben az egyre nagyobb méreteket öltött pestis járvány, részben pedig az a beismerés idézte elő, hogy nem képes annyi zsoldost tovább fizetni. Ezért zsoldosai javarészt elbocsátotta, köztük Urslingen „Nagy Compániáját” is, és csupán Laczkfy István 1500–2000 familiárisára és egyéb katonájára, Ulrich és Konrad Wolfurth, valamint Fra Moriale néhány száz német és olasz zsoldosára,⁸² valamint a magyar párti főurak csekély hadjereje bízta újonnan szerzett tartományát. Ez a haderő nem is bizonyult elégségesnek a vállalt feladat megoldására. Johanna nem sokkal Lajos távozása után visszatért Nápolyba,⁸³ s erélyesen látott hozzá királysága visszaszerzéséhez. Bár a magyarok szívósan védekeztek, Laczkfy vezetésével Lucoránál és Aversánál elismerésre méltó haditetteket vittek véghez, nem bírtak a túlerővel. A magyar király újabb, mintegy 12–15 000 fővel, főleg zsoldosokkal⁸⁴ végrehajtott nagy hadivállalata, a második nápolyi hadjárat nem járt eredménnyel, s jöllehet csapatai még három évig tartották magukat az Abruzzok szikláin között, 1352-ben kénytelen volt békét kötni. A béke ugyanis 300 000 aranyforint hadisarcot biztosított Lajos számára, végeredményben mégis az ellenpárt sikerének tekinthető, mivel Lajosnak le kellett mondania trónigényéről.

⁷⁸ Wernher von Urslingen délnémet származású kalandor, az első nagy zsoldostársaság, a „Grand Compagnia” megszervezője. A zsoldostársaság vezetését 1350-ben Landaunak adta át és hazatért Németországba. A nápolyi hadjáratok idején hol az egyik, hol a másik hadviselő félhez csatlakozott és mindkettőt többször elárulta.

⁷⁹ Villani G., i. m. XII. 89.

⁸⁰ Lajos a fenyegető francia intervencióval szemben is biztosította vállalkozását. 1346 márciusában Garamszentbenedeken szövetséget kötött III. Edward angol királlyal. (Léonard Emile: Histoire de Jeanne Ire, reine de Naples, Monaco—Paris 1932—1937. I. 568. old.)

⁸¹ Pray: Annales II. 74. old.

⁸² Villani M. I. 13., Kükülléi, XII., János minorita 156. old., Miskolczy, i. m. 140. old.

⁸³ Schäfer, i. m. II. 205. old.

⁸⁴ Villani M. I. 91., Miskolczy, i. m. 130. old.

E kudarc okai magától értetődőek. Lajos elsősorban a nagy távolság miatt főleg a zsoldosokra támaszkodva kívánta a feladatot megoldani. Ezt katonai szempontból helyes elhatározásnak tarthatjuk, mivel az itáliai olasz és német zsoldosok jó minőségű katonanyagot nyújtottak és mind a nyílt összecsapásokban, mint nehézlovasok, mind pedig a várostromokban, mint műszaki katonák és tüzérek — nélkülözhetetlennek bizonyultak. S amennyiben állandóan fizetni tudták volna őket, úgy feltehetőleg híek maradtak volna a király ügyéhez.

A zsoldosok tartása azonban óriási összegeket emésztett fel. Ha egy zsoldos lovas havi stipendiumát 7 aranyban számítjuk⁸⁵ akkor — átlagosan 4000 zsoldos három évi zsoldját tekintve — ez több mint egymillió aranyforintot jelentett. Ezt az összeget még az állami jövedelmek teljes igénybevétele árán is alig lehetett abban az időben előteremteni. Magyarország lakosságát a XV. században 3,5–4 millióra becsülhetjük,⁸⁶ a XIV. században tehát ennél kevesebbet, a nagy járványok előtt mintegy 3 200 000 főt számíthatunk.⁸⁷ Ebből adózásra kötelezett — jobbágy, városi polgár, valamint egyéb függő helyzetű réteg — mintegy 3 millió fő lehetett. Ez megközelítőleg 4–500 000 adózót jelentett. Ez annyit jelentett, hogy minden adózónak évente csaknem egy aranyforintot kellett volna fizetnie, hogy a zsoldosok megkapják havi járandóságukat. Tudjuk, hogy Magyarország évi aranytermelése a XIV. században nem érte el az 1500–2000 kg-ot.⁸⁸ Magyarország pénzforgalma tehát abban az időben még meglehetősen csekély volt. A rendkívüli adókat, mint pl. az 1350-i tisztán zsoldosok fenntartására kivetett városi adót⁸⁹ is tekintetbe véve, Lajos királyságának évi jövedelme nemigen haladta meg a 300 000 aranyforintot.⁹⁰ Látjuk tehát, hogy az állam csaknem valamennyi erőforrását a zsoldosok tartására kellett volna fordítania. Erre pedig a XIV. századi Magyarország nem volt képes.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a magyar szolgálatban álló zsoldosokat nem fizették rendszeresen. Laczkfy István, Nápoly kormányzója, többször is sürgette emberei hátralékos zsoldját, a zsoldosok azonban csak akkor kapták meg járandóságukat, amikor Lajos másodszor is Nápoly földjére lépett. A rendezetlen állapotokra és a zsoldfizetés pontatlanságára jellemző, hogy szinte valamennyi forrás említésre méltónak tartja az a tény, hogy Lajos király másodszori visszavonulása alkalmából elbocsátotta és *kifizette* 4000 német zsoldosát.⁹¹

A fizetetlen zsoldosok természetesen úgy próbáltak segíteni magukon, ahogy tudtak. Eleinte, míg a zsoldot rendszeresen megkapták, nem

⁸⁵ Schäfer, i. m. I. 24. old., Ricotti, Ercole: Storia delle Compagnie di ventura. Torino 1845. f. 26. old. Firenzei aranyforintot veszünk alapul, ez volt a XIV. század legáltalánosabban használt pénzneve.

⁸⁶ Szabó István: La repartition de la population de Hongrie. Bp. 1960. 3. old.

⁸⁷ Hóman, i. m. 46. old. 2 900 000-re becsülte a XIV. századi Magyarország lakosságát. A XV. századra vonatkozó kutatások alapján visszakövetkeztetve ennél valamivel nagyobb számot nyerünk.

⁸⁸ Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. században. (Bécsi Magyar Történelmi Társaság évkönyve, 1936. 71. old.) Hóman, i. m. 145. old.

⁸⁹ A városoknak 90 aranyforintot kellett „pro stipendiariis... destinari sine mora.” (Pray: Annales II. 83. old.)

⁹⁰ Hóman, i. m. 166. old.

⁹¹ Villani M. I. 48.. Kükülléi XXIV.

háborgatták a lakosságát,⁹² a fegyelem szilárd volt, Lajos király és alvezérei szigorúan megbüntették a vétkeket.⁹³ A zsoldosok később rablásaikkal és erőszakoskodásaikkal elkedvetlenítették a lakosságot, amelynek nagy része a magyarokban amúgy is idegen hódítókat látott; s bár népi megmozdulásokról nemigen hallunk, az is tény, hogy néhány kivételtől eltekintve — Lucera, Barletta —, nem állottak a magyarok oldalára.

A német zsoldosokkal nehezen lehetett együttműködni, napirenden voltak a súrlódások, összeütközések. Ezek a bari zsoldoslázadásban érték el tetőpontjukat.⁹⁴ 1350. június 13-án a német zsoldosok legnagyobb része fegyvert fogott a magyarok ellen, meglepetésszerű rajtaütésük majdnem sikerrel is járt, maga Lajos is alig menekült meg a fogságbaeséstől. Laczkfy hadvezéri erélye és a túlerő azonban csakhamar döntött és a németek rövidesen felhagytak a hiábavaló ellenállással. Ez a tény, bebizonyította, Lajos előtt, hogy a zsoldosok egyáltalán nem megbízhatóak, és javarészüket elbocsátotta a szolgálatból. A másik figyelmeztető jel a híres condottieri Wernher von Urslingen példája volt, aki a hadjárat során többször is pártot változtatott, s akinek később szintén le kellett mondani szolgálatáról.⁹⁵ A hadjárat befejezése után csak kevés német zsoldos maradt magyar szolgálatban, közülük a tehetséges katona és a király ügyéhez mindvégig hű Ulrich von Wolffurth emelkedett a legmagasabbra. Wolffurth vöröskői várkapitány, később mosoni és soproni főispán lett, bejutott a magyar nagybirtokosok sorai közé.⁹⁶ Példája azt bizonyítja, hogy a zsoldosvezetőknek viszonylag könnyen lehetőséget vált, hogy a főnemesség tagja legyen. Ozorai Pipo, Stibor és később Giskra példája is ugyanezt a tételt igazolja.

A nápolyi hadjáratok legfontosabb eredménye abban mutatkozott meg, hogy a magyarok — elsősorban a nagybirtokosok — megismerték a zsoldosságban rejlő előnyöket. A zsoldosság ezután általánossá vált Magyarországon, a zsoldoscsapatok számukat és főleg minőségüket tekintve vége egyre jelentősebb tényezői lettek a magyar hadseregnek. Magyarországon azonban olyan sajátos helyzet alakult ki, hogy a zsoldosok — Mátyás állandó zsoldoseregétől eltekintve — többnyire nem a központosításra törekvő uralkodó, hanem a feudális anarchiát, széthúzást képviselő főnemesség szolgálatába kerültek, s ezzel gátolták a magyar társadalom egészséges fejlődését.

⁹² „A magyar királynak a királyságból való távozása után a jó kapitányok alatt a német és magyar lovasság... csendesen viselkedett és nem háborgatta a lakosságot.” (Villani M. I. 17.)

⁹³ Lajos király „nem is valami súlyos vétségekért kegyetlen és borzasztó büntetéseket mért magyarjaira”. (Villani M. I. 16.)

⁹⁴ Domenico de Gravina: *Chronica*. (Muratori: *Scriptores rerum Italicarum*. XV.) 150—155. old. Küküllei... Miskolczy, i. m. 181—182. old. Léonard, i. m. II. 56—60. old. Karácsonyi János: *A Laczkfyak a nápolyi hadjáratokban*. Történeti és Régészeti Értesítő 1889. 139—140. old.

⁹⁵ Villani M. I. 37.

⁹⁶ CD IX/2. 48. old. Magy. dipl. eml. II. 410. old., Küküllei XXIV.

„A magyar király nagy hadinépe a királyságban (Regno) maradt” — írták az olasz krónikások Lajos visszatérte után. Lajos ekkor még nem adta fel a reményt, hogy Nápolyt birtokában tudja tartani, és ezért erős utóvédet hagyott hátra az országban. Ez az utóvéd még mintegy két évig állta a sarat a túlerővel szemben, majd a békekötés után (1352) egy részük visszatért Magyarországra. A másik részük azonban Itáliában maradt, s belőlük kerültek ki első ízben azok a magyar zsoldosok, akik több, mint harminc évig kisebb-nagyobb számban bár, de részt vettek Itália valamennyi háborújában. A legtöbb olasz városállam szolgálatában találhatunk ebben az időben magyar zsoldosokat.

A XIV. század második felében Olaszországban fellépő magyar zsoldosok három nagy csoportból rekrutálódtak.

1. A nápolyi hadjárat után Itáliában maradt magyar zsoldosok. Ezek létszámára nézve nincsenek pontos adataink, annyi valószínűnek látszik, hogy néhány száznál, esetleg ezernél többen nem lehettek. Szerepük azonban jelentős, mivel általában megbízható, jó katonáknak bizonyultak és éppen ezért a magyar zsoldosok keresetté váltak, az itáliai városokban. Példéjük arra ösztönözte az 1350-es évektől kezdve mind sűrűbben megforduló magyar segélyhadak katonáit, hogy zsoldosnak szegődjenek.

2. A magyar segélyhadak katonái. 1355-től kezdve sűrűn jártak magyar segélyhadak Itáliában. Tudjuk, hogy 1345-től Zára elfoglalásától kezdve 1381-ig csaknem állandó háború folyt Velence és Magyarország között. 1355-ben a magyar csapatok Dalmáciából velencei területre vitték át a háború színhelyét, s ezután több ízben — 1357-ben, 1368-ban, 1372–1373-ban, 1378–1380-ban — újabb és újabb magyar csapatok érkeztek Itáliába. Ezek, bár a legfelsőbb irányítás — elméletileg legalábbis — megmaradt a király kezében, mégis nagyobbbrészt zsoldosnak tekinthetők, mivel többnyire Magyarország valamelyik szövetségese — a pápa, Francesco di Carrara padovai herceg vagy Firenze — szolgálatában álltak, s ilyen esetekben ezek az államok is fizették őket.⁹⁷ Lajos király többször is intette vezéreit, hogy csak az ő beleegyezésével vegyenek fel pénzüsszegeket szövetségeseitől.⁹⁸ Ezek a levelek azt bizonyítják, hogy ezek a segélyhadak már teljesen zsoldosoknak tekintették magukat. Még jellemzőbb Móríchidai Morócz Simon példája, aki 1360-ban a pápa

⁹⁷ A pápai szolgálatban állókra ld. Lukács, Schäfer és Theiner munkáin kívül Villani X. 10. Sautier, i. m. 103. old. stb. Az 1372–1373-as hadjárat során padovai és pápai szolgálatba lépőkre Theiner i. m. II. 131–133 old. TT 1910. 3–5. old., OL Dipl. 41.387. Horváthyék 1380-i nápolyi vállalkozására Magy. dipl. eml. III. 387–389. és 450–452. old., Eisenhardt, Wilhelm: Die Eroberung des Königreichs Neapel durch Karl von Durazzo. Halle 1896. 15–16. old. Francesco di Carrara páduai fejedelem 1373-ban pl. levelet írt azokhoz a magyar lovagokhoz — köztük Toldy Miklóshoz —, akiket zsoldjába kívánt fogadni. („Eapropter quoniam voluit venire ad eam illi viginti nobiles, qui debent venire possunt, inter quos vellem libenter esse dominum Cogne Nicolaum [Toldy Miklós].”) (TT 1910. 6. old.)

⁹⁸ „Intendamus, ob hocque nullum stipendium a domino Paduano receptatis.” — írta 1373. január 9-én Lajos király Himfy Benedeknek. (TT 1910. 3. old.) A király felszólítása azonban nem hozta meg a várt eredményt, Himfy csapatai továbbra is padovai zsoldban maradtak. (Magy. dipl. eml. III. 110–114. old.)

támogatására 6000 főnyi zsoldoscsapatot vezetett Romagnába,⁹⁹ és itt teljesen condottieri módjára viselkedett.

3. A magyar zsoldosok harmadik része egyenként vagy kisebb csoportokban ment Itáliába, s itt vagy valamely nagy Compagniahoz csatlakozott, vagy pedig városi szolgálatba állt. Számuk a második csoporthoz képest jelentéktelen lehetett. Pontos adatokat nem tudunk róluk mondani, hiszen sem az itáliai városok számadáskönyvei, sem a magyar források nem említik a zsoldosok eredetét.

Elhelyezkedésük módját tekintve a magyar zsoldosok három típusba sorolhatók:

1. Önállóan vagy kisebb csoportokban zsoldba szegődők. 1360 után csaknem valamennyi olasz város (Firenze,¹⁰⁰ Miláno,¹⁰¹ Velence,¹⁰² Pisa,¹⁰³ Siena,¹⁰⁴ Padova,¹⁰⁵ Nápoly,¹⁰⁶ Bologna¹⁰⁷ stb. alkalmazott kisebb nagyobb számban zsoldosokat, a legtöbbben a pápa és Padova szolgálatába szegődtek, mivel ez a két állam szövetséges viszonyban állt a magyar királlyal. Elég jelentős volt a nápolyi szolgálatban állók száma is.

2. Idegen zsoldos kompániákhoz csatlakozott magyarok. A „Magna Societas Ungarorum”-tól eltekintve más, kizárólag vagy akár csak túlnyomórészt magyarokból álló zsoldoscsapatokról nem beszélnek a forrásaink. A magyar vezetők között sem találunk Wernher von Urslingen, Hugh Mortimer, John Hawkwood, Hans Baumgarten (Annichino di Bongardo), Carmagnola Bartholomeo Colleoni jellegű és kaliberű condottieri-ket. (Még leginkább Horváthy János közelítette meg ezt a típust.) A legtöbb zsoldoscsapatban azonban állandóan találkozhatunk magyarokkal. Fra Moriale compániájában, az Urslingen, majd Landau vezetésével harcoló Grand Compagniában” mindig többszáz magyar zsoldos szerepelt.¹⁰⁸ A „Societas Alba” egyharmad része magyarokból állt.¹⁰⁹ A firenzei szolgálatba lépő „Societas Sancti Georgii” állományában magyar marescallust (Martzali Tamás) és nyolc magyar caporalist találunk, ami legalább 170–180 magyar zsoldost tételez fel.¹¹⁰ Annichino di Bongardo haderejében is többnyire 4–500 magyar zsoldos szolgált.¹¹¹ Ezek az adatok

⁹⁹ Wurm: Kardinal Albornoz, der zweite Begründer des Kirchenstaates. Paderborn 1891. 144–148. old. Lukcsics, i. m. 143. old. A korabeli történeti források adatai eltérnek egymástól a hadsereg nagyságát illetően. Az Additamentum primum ad Chronicon Cortusium (Muratori XVI. 391. old.) szerint 10 000 főből állott. Maga XII. 959. old.) szerint 10 000 főből állott. Maga V. Orbán pápa egyik levelében 6000 magyar katona zsoldba fogadásáról írt. (Id. Sautier, i. m. 103. old.)

¹⁰⁰ Firenzére nézve ld. Schäfer, i. m. III. 149., 178. old., Ricotti, i. m. II. 314–316. old., 340–341. old., Magy. dipl. eml. II. 584–585. old.

¹⁰¹ Milanora nézve ld. Ricotti, i. m. II. 77. old.

¹⁰² Velencére nézve ld. Magy. dipl. eml. III. 547. old. Frangepán-család oklevéltára (MHHD 33. köt.) 58. old. OL Dipl. 38.909. Itt leginkább a délvédeli főidbirtokosok — Frangepánok, Blagayak, Nélpicek vállaltak zsoldosszolgálatot.

¹⁰³ Pisára nézve ld. Schäfer, i. m. III. 273–286. old.

¹⁰⁴ Sienára nézve ld. Schäfer, i. m. 368. old., Sautier, i. m. 52. old.

¹⁰⁵ Padovára nézve ld. Labande, i. m. XLII–XLIII. old., Sautier, i. m. 17. old.

¹⁰⁶ Nápolyra nézve ld. Katona, i. m. X. 60–61. old. Magy. dipl. eml. II. 447. old. Miskolczy, i. m. 250–262. old.

¹⁰⁷ Bolognára nézve ld. Schäfer, i. m. I. 68–74. old.

¹⁰⁸ Villani G. XII. 113., Villani M. I. 48., VIII. 74., Schäfer, i. m. II. 467–469. old.

¹⁰⁹ Magy. dipl. eml. II. 626–627. old. Theiner, i. m. II. 419–426. old.

¹¹⁰ Magy. dipl. eml. II. 639–631. old.

¹¹¹ Villani M. X. 7. Wurm, i. m. 145. old., Schäfer, i. m. II. 324. old.

azt bizonyítják, hogy a magyar zsoldosokat az idegen kompániák szívesen maguk közé fogadták. Leginkább az angolokhoz csatlakoztak, a németekkel szemben egész itáliai tartózkodásuk alatt ellenségesen viselkedtek, a kölcsönös kegyetlenkedések és ezek véres megtorlása állandóan napirenden volt. Ennek okát talán azzal magyarázhatjuk, hogy az Itáliában harcoló magyarok jelentős része dunántúli származású volt és ez a vidék hosszú időn át szenvedett a német portyázók pusztításaitól. Az angolokkal szembeni jó viszonyt feltehetőleg katonai természetű ok magyarázza: mindkét nép nemzeti fegyvere az íj volt, s ezért könnyebben tudtak egymáshoz alkalmazkodni a csatamezőn.

A magyarok valószínűleg azért nem alkottak önálló zsoldostársaságokat, mivel fő fegyvernemük a könnyűlovasság volt.¹¹² Viszonylag csekély számú nehézpáncélos lovassal rendelkeztek. A XIV. század, mint tudjuk, a nehéz páncélos lovasság virágkora volt, a legtöbb hadsereg, így valamennyi itáliai zsoldostársaság is ezt tekintette fő fegyvernemének. A kompániák központi magját a nehéz páncélos lovasok alkották, a legkisebb taktikai egység, a lándzsa, sisak (barbuta), mind egy-egy páncélos lovat és kísérőjét jelentette. Számos zsoldos jegyzék csak a páncélos lovasokat említi meg, így csak ezek létszámáról van biztos tudomásunk. Természetes tehát, hogy egy teljesen magyarokból álló zsoldostársaság, nehézlovasai csekély száma miatt hátrányos helyzetbe került volna a többiekkel szemben. Így a magyar zsoldosok számára előnyösebbnek mutatkozott, ha már meglévő, zömében külföldi zsoldosokból álló társasághoz csatlakoznak, mintha önálló társaságot alapítottak volna.

Az önálló magyar zsoldostársaság hiányának másik oka abban rejlik, hogy a magyar központi hatalom a XIV. században szilárdabb volt, mint a német birodalom, vagy Itália uralkodóinak hatalma. Lajos király, állandóan éber figyelemmel kísérte az itáliai eseményeket, hosszan tartó háború vívott Velencével Dalmácia birtokáért, és abban reménykedett, hogy a nápolyi királyság végül mégis csak magyar fennhatóság alá került. Politikájában fontos szerep jutott a zsoldosoknak, ezért igyekezett őket kézben tartani.¹¹² Firenzéhez és Carrara Francescához írt, fentebb említett levelei azt mutatják, hogy meghallgatta szövetségesei panaszait a zsoldosok kártevéseiről és esetenként intézkedett is a kártevések megszüntetéséről.¹¹³ Ez azt mutatja, hogy a magyar zsoldosok nem nélkülöztek bizonyos fokú központi irányítást. Az sem volt véletlen, hogy a legtöbb zsoldos Padovába és az egyházi állam szolgálatában állt, — tehát Magyarország szövetségeseit támogatta. Találkozunk természetesen ezzel ellentétes törekvésekkel is, a Frangepánok például következetesen velencei zsoldba szegődtek,¹¹⁴ Annichino di Bongardo és Bernabo Vis-

¹¹² Villani M. VI. 54.

¹¹³ Gondoskodott arról, hogy a jogtalanul felvett összegeket visszatérítsék, vagy ha ez nem volt lehetséges, saját maga gondoskodott az adósságok kiegyenlítéséről. (Ld. később Himfy Benedek bán pénzügyeinél. TT. 1910. 4—5. old., OL Dipl. 41.887. és 41.894.)

¹¹⁴ Ricotti, i. m. II. 97. old. Frangepán-okmánytár: CXXXVII. old.

conti¹¹⁵ seregében is hallunk magyarokról, ezek létszáma azonban a többiekhez képest jelentéktelenebb volt. A magyar zsoldosvezérek ezért nem is folytathattak önálló politikát, az ezt megkísérlő Morócz Simon is csakhamar kegyvesztett lett, amikor sikertelen vállalata után vissztért Magyarországra.¹¹⁶ Főként ez okozza, hogy az önállóan politikát folytató, magát mindenkiel szemben függetlennek tartó condottieri ismeretlen a XIV. századi magyar történelemben. Csak a század utolsó évtizedében, a nagybirtokosok lázadása idején találkozunk ezzel a típussal. S egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy éppen azok között találkozunk ezzel a típussal, akik, mint Horváthy János, vagy a Laczkfyak, ismerték az itáliai viszonyokat.

Lehetetlen feladatra vállalkoznánk, ha megkísérelnénk tisztázni az Itáliában harcoló magyar zsoldosok számát és személyét. A korabeli magyar történeti források adataiból csupán a fontosabb vezetők nevét lehet megnyugtató módon felismerni. Rajtuk kívül néhány — rendszeren birtokadományozásban részesült kisebb nemes — túlnyomórészen familiárisok — neve maradt fenn. Az itáliai források valamivel bőbeszédűbbek. A városok kiadási jegyzékei évről évre meglehetősen pontossággal számolnak be a város anyagi helyzetéről, ismertetik a zsoldosok számát és a tisztségviselők neveit is. Ezek a nevek azonban a legtöbb esetben semmit sem mondanak számunkra. Általában csak a keresztnév és az apa keresztneve szerepel ezeken a listákon, ritkábban valamely helységnév legtöbbszörre a felismerhetetlenségig eltorzított formában (Marcus Teldi,¹¹⁷ Americo de Casenich,¹¹⁸ Symon de Mulebec¹¹⁹ stb.) Az olasz levéltárak ilyen vonatkozású anyaga még legnagyobb részben feldolgozásra vár, csupán a nápolyi és a vatikáni levéltár anyagát ismerjük többé-kevésbé pontosan.¹²⁰ A többiekre nézve meg kell elégednünk azokkal az adatokkal, amelyeket az eddigi feldolgozások és okmánypublikációk — főleg Canestrini, Schäfer és Ricotti munkái, valamint a Magyar történelmi emlékek (MHH) idevonatkozó kötetei nyújtanak. Mindez azonban rendkívül kevés ahhoz, hogy megnyugtató képet nyerjünk.

Vizsgáljuk meg először is azt, hogy a feudális uralkodóosztály sorából személy szerint, kik vállaltak zsoldosszolgálatot. 1357 előtt nem találunk nagybirtokosokat a zsoldosok között. Az első Laczkfy Miklós, zempléni főispán (1357). (Azokat a főurakat, akik, mint Laczkfy István, Sóvári Soós László, Becsei Töttös és Vesszős, Drugeth Miklós, Konth Miklós stb., a nápolyi hadjáratban vagy később 1356–57-ben a velencei hadjáratban vettek részt, nem sorolhatók itt fel, mivel a magyar hadseregben hűbéres alapon teljesítettek szolgálatot.¹²¹) Laczkfyt 1360-ban

¹¹⁵ Sautier, i. m. 22. old. Ricotti, i. m. II. 77. old. A Viscontiak korábban a német-római császárság milánói főhivatalnokai voltak. A XIV. században ők a ghibelin párt vezetői, Milanó hercegei. A pápák és a guelf párt évtizedekig tartó véres és eredménytelen harcot vívtak ellenük.

¹¹⁶ Küküllői XXXI.

¹¹⁷ Magy. dipl. eml. III. 53. old.

¹¹⁸ Schäfer, i. m. II. 285. old.

¹¹⁹ Schäfer, i. m. IV. 187. old.

¹²⁰ Elsősorban Óváry Antal, Miskolczy István és Theiner végzett magyar történelmi tárgyú kutatásokat a pápai és nápolyi levéltárakban.

¹²¹ Villani M. VII. 28.

Mórocz Simon, Athinay Miklós és feltehetőleg Toldy Miklós követte.¹²² A korabeli történeti források többnyire csak Nicolaus néven nevezik e három magyar hadvezért, így gyakran nem is lehet a három Miklóst egymástól megkülönböztetni. 1361-ben Czudar Péter és Marczaltói István¹²³ 1365-ben Marczali Tamás,¹²⁴ Himfy Benedek bán 1372-ben, Czudar György 1278-ban Miczkbánfai Ákos 1379-ben,¹²⁵ Horváthy János, Bebek László és Ferenc, Héderváry György, Csz Miklós, Kompolthy Miklós, Kállay Ubul, Széchenyi Kónya Ferenc,¹²⁶ és mások 1379-ben és 1380-ban jelentek meg Itáliában. Személyük főleg azért érdekes, mivel a vezetésük alatt álló zsoldosok neveit vizsgálat alá véve, meg lehet erről az oldalról is közelíteni a zsoldosság és a familiaritás viszonyát.

Szekfű Gyula kitűnő tanulmányában azt állítja, hogy „valószínű, hogy Nagy Lajos nápolyi hadjáratai korában Olaszországban maradt csapatok is egy-egy úrból és ennek familiárisaiból állottak.¹²⁷ Néhány adat valóban ezt bizonyítja.¹²⁸ Több esetben kifejezetten familiárisok zsoldos szolgálatáról van szó, míg más esetekben a körülményekből fel lehet ismerni, hogy a szerződésben, vagy a zsoldosjegyzékben szereplő katonák egy-egy magyar dominus familiárisai voltak.¹²⁹ Legtöbbször még nem lehet felismerni őket, mivel a nevek felismerhetetlenek, vagy — ami még gyakoribb — semmitmondóak (mint Nicolaus filius Ladislai, Johannes filius Demetrii stb.), így azonosításuk lehetetlen. Számos példa azt mutatja viszont — ez főleg olyan zsoldoscsapatoknál fordul elő, amelyekben nem szolgáltak főurak —, hogy a zsoldosok neveikről ítélve különböző vidékekről vetődtek össze,¹³⁰ és így aligha lehetett közös

¹²² Laczkfy, Mórocz és Athinay a leggazdagabb magyar családokból származtak. Laczkfy Miklós István nádor és András erdélyi vajda öccse, zempléni főispán volt. Mórocz Simon dunántúli földesúr volt, 1353 és 1362 között győri főispán. Előkelő pozícióját mutatja, hogy ebben az időben ő az egyetlen főispán, aki az oklevelek méltóságlistáján szerepel. (AO V. 345., 478. old.)

¹²³ Czudar Péterre ld. AO V. 542. old. OL Dipl. 24.675. és 41.957., Marczaltói Istvánnal OL Amadé lt. (232) f. 1. 626.

¹²⁴ 1365-ben a Societas Sancti Georgii marescallusa. (Magy. dipl. eml. II. 639. old.)

¹²⁵ Trevisonál harcolt padovai szolgálatban. (Magy. dipl. eml. III. 187. old.)

¹²⁶ Valamennyien a Horváthy-féle zsoldoshadsereg tisztjei voltak. (Magy. dipl. eml. III. 387—388. old.)

¹²⁷ Szekfű, i. m. 52. old.

¹²⁸ Magy. dipl. eml. III. 100—101. old. (Besenyő János familiárisai zsoldban. A hosszú időn át pápai szolgálatban álló Gréci János (Johannes de Grez) Laczkfy Miklós familiárisa volt. (Lukacsics, i. m. 134—135. old.)

¹²⁹ A Magna Societas Ungarorum Firenzével kötött szerződésében Athinay Miklós (Nicolaus filius domini Johannis de Achim) és Stephanus de Pereci, Americo Parvo, valamint Andreasio Parvo „familiares dicti comitis” szerepelnek. (Magy. dipl. eml. II. 584. old.) A Societas Sancti Georgii-ben több Zalai (de Sala) nevű tiszt szolgált. Marczali Tamás marescallus parancsnoksága alatt. (A Marczalák ugyanis zalamegyei földesurak voltak és így nagy a valószínűsége annak, hogy ezek a tisztek az ő familiárisai. (Magy. dipl. eml. II. 640. old.)

¹³⁰ A Societas Albában Zalai Mihály (Michaelis de Sala), aki később a Societas Sancti Georgii-ban is tisztséget vállalt, Szamosi Lancelot (Lanzelottus de Samusce), Márki Péter (Petrus de Marchio) és Zagorjai Miklós (Nicolaus de Sagoria) szerepeltek, nem valószínű, hogy közös dominusuk lett volna, annál is inkább, mivel egy évvel korábban az akkor még nem túlságosan vagyonos Toldy Miklós állt a Societas Alba magyar kontingensének az élén. (Magy. dipl. eml. II. 626. old.) Az 1371-ben bolognai szolgálatban álló magyar zsoldosok közös dominusát is nehéz lenne felismerni. Több délvideki név (pl. Nicola de Fervenich, Stephanus de Fervenich, Stephanus de Gorigia) közös délvideki dominusra — esetleg Széchy Miklós bánra — engednek következtetni. másokról — Nicolaus de Sala és Petrus de Marchio — viszont tudjuk, hogy korábban Marczali Tamás familiárisai voltak, akivel viszont a bolognai magyar zsoldosok között már nem találkozunk. (Theiner, i. m. II. 523—525. old.)

dominusuk. Az a körülmény, hogy a zsoldosok elég sűrűn felcserélétek megbízóikat, de ilyen esetekben egyesek a régi helyükön maradtak — ez a jelenség mind a városi szolgálatban álló magyar zsoldosokra, mind pedig a zsoldoskompániákhoz csatlakozott katonákra jellemző — azt mutatja, hogy a zsoldosok közötti kapcsolat már nem kizárólag a familiaritáson alapszik. A probléma megoldását egy Szekfű által idézett levél is előbbre viszi.¹³¹ A levelet Durazzói Károly és Horváthy János írták 1380 szeptember 18-án Himfy familiárisaihoz. Himfy, mint tudjuk még 1379-ben visszatért Magyarországra. Ebben közlik a familiárisokkal, ha 10 napon belül nem tudják kifizetni a zsoldjukat, visszamehetnek Magyarországra, ellenkező esetben elvárják tőlük, hogy továbbra is seregükben szolgáljanak. Ebből a levélből azt olvashatjuk ki, hogy a familiaritás viszonya a familiárisok zsoldos szolgálatát is befolyásolták, de Himfy emberei ebben az esetben már nem familiarisai, hanem zsoldosi minőségben szerepeltek. Nem követték urukat vissza hazájukba, hanem tovább szolgáltak. E további szolgálat egyetlen előfeltétele az volt, hogy Himfy familiárisai rendszeresen megkapják a zsoldjukat. Ez az adat, valamint más adatok¹³² eléggé meggyőzően igazolták azt a feltevést, hogy a zsoldosság bomlasztóan hatott a familiaritás intézményére. A hűbéri jellegű kötelékek meglazultak, a familiaris azzal, hogy akár urát követve is, valamely zsoldostársaság tagjai sorába lépett, a szolgálat idejére megváltoztatta a kettőjük közötti jogviszonyt.

Egyelőre a magyar zsoldosok létszámának megállapítása is leküzdhetetlen feladatnak látszik. Számításainkat megnehezíti, hogy a zsoldosok egy része szinte évenként váltogatta alkalmazóját; voltak olyanok is, akik mindössze egy évig voltak valamelyik város szolgálatában, mások mint pl. Nagy György (Georgius Ungarus), vagy Greczi János (Johannes de Grez¹³³), több mint öt éven át pápai szolgálatban állottak. Viszonylag állandónak tekinthetjük — vezetői neve után következtetve — a Societas Alba magyar legénységét. A Magna Societas Ungarorum esetében viszont annak lehetünk tanúi, hogy a kompánia vezetői egy év alatt — a fővezér Athinay Miklós kivételével — csaknem teljes számban kicserélődtek.¹³⁴ Az is megtörtént, hogy egyik zsoldostársaság a másiknak mintegy utóda-ként szerepelt, a Magna Societas Ungarorum magyar zsoldosainak egy

¹³¹ „Universis familiaribus domini Benedicti bani in exercitu iam dicto (vagyis Durazzói Károly és Horváthy János seregében) militantibus. Si decem diebus nobiscum in territorio fueritis florentino in infra dictum tempus solutionis nostre ac gagiorum vobis debitorum residium habere vos posse cogoveritis, pro vobis et vestris gentibus, quos tunc reperiemus vos habere, qui quidam velint ad regia servitia remanere ex tunc vobis tenore presentium liberam concedimus recedanti.” (TT 1910. 6—7. old.)

¹³² Az 1353-ban pápai szolgálatban álló magyar zsoldosok között egyetlen olyan tisztet sem találhatunk, aki közös dominusuk lehetett volna. (Lukcsics. i. m. 134. old.) Ugyanezt a jelenséget csaknem valamennyi városi szolgálatban álló, tehát többnyire kisebb egységekben — posztokban — elhelyezkedett magyar zsoldos esetében is felfedezhetjük.

¹³³ Lukcsics, i. m. 130—135. old.

¹³⁴ 1361-ben Athinay Miklós (Nicolaus de Ochim), Amerigus filius Hemerici, Ladislaus filius Johannis, Stephanus filius Becche, Michaelis dictus Elach stb. szerepeltek a társaság tisztjei sorában. (Magy. dipl. eml. II. 571—572. old.) 1362-ben viszont Athinayn kívül csak Ladislaus miles maradt meg, a többiek teljesen kicserélődtek. Emericus de Kupa, Johannes filius Cibale (utóbbi később a Societas Alba egyik tisztje lett) és Athinay több familiarisa vezette a Magna Societas Ungarorum további harcait. (Magy. dipl. eml. II. 584—585. old.)

része az Alba Societas soraiba lépett és nagy a valószínűsége annak, hogy a társaság 1365-ben bekövetkezett szétzúllése után a zsoldosok egy csoportja a Societas Sancti Georgii-t erősítette¹³⁵

Mind ezek figyelembevételével az 1350 és 1380 között Itáliában szolgálatban álló magyar zsoldosok számát 20–30 000-re és ennek megfelelően, mintegy 1000 tízre becsülhetjük. Ez a szám talán soknak tűnhet, azonban figyelembe kell vennünk, hogy a magyarok az 1360-as évektől kezdve hatalmas tömegekben árasztották el Olaszországot, s bár a krónikásoknak természetesen nem szabad hitelt adnunk, amikor tízszeres, sőt százezres tömegekről regélnek – pl. Treviso ostroma idején – a könnyűlovasságra alapított magyar haderő számára nézve mindig meghaladta a nehéz lovas nyugati hadseregeket. Az Itáliában megfordult magyar zsoldosok mintegy 20–30 000-es összámban a következő csapatok foglalnak helyet. A nápolyi hadjárat után Laczkfy András seregéből, mintegy ötszázra becsülhetjük azokat számát, akik zsoldosszolgálatba álltak. Ez a csoport részben – kb. 150 fő pápai szolgálatba állt,¹³⁶ részben más olasz városokban helyezkedett el, vagy a „Nagy Kompániába” szegődött.¹³⁷ 1357-ben Laczkfy Miklós mintegy 500 főnyi segélyhaddal érkezett Albornoz bíbornok támogatására.¹³⁸ Még ugyanebben az évben viszont arról értesülünk, hogy a pápa helytartójának főerejét 3000 magyar zsoldos alkotta.¹³⁹ Az első időszakban tehát 1360-ig 3000–3500 zsoldos fordulhatott meg olasz földön. A második időszak magyar zsoldostömege – mintegy 6000 fő – Morócz Simon vezetésével érkezett Itáliába. Ezek zöme huzamosabb ideig – 5–6 évi is –, Olaszországban tartózkodott, maradványaik még 1369-ben is Itáliában voltak. (A pápa szolgálatában 490 lovas,¹⁴⁰ Pisában 90 lovas¹⁴¹ stb.). Az 1372 után padovai szolgálatba lépő magyarokat kb. 4000 főre becsülhetjük, Horváthyékat pedig 10 000-re (egyes feldolgozások szerint 7000-re.¹⁴²) Ez az összesen 23–24 000 fő, hozzá lehet még azonban számítanunk azokat is, akik, vagy egyedül, illetőleg kisebb csoportokban érkeztek Olaszországba. Így óvatos becsléssel, de természetesen csak megközelítő pontossággal 20–30 000-re becsülhető az itáliai háborúk harminc esztendejében harcoló magyar zsoldosok száma.

A magyar katonák zsoldja és szolgálat vállalásuk körülményei semmiben sem térnek el a többi zsoldosokétól. A zsold összege 5 és 8 aranyforint körül ingadozott, a tisztségviselőké – constabilis, maresscallus stb. 15–25 arany, a kapitányoké teljesen különböző, a feladat nagysága és a vezetése alatt álló csapat erejének, a „munkaadó” város fizetőképességének stb. megfelelő volt.¹⁴³ Durazzoi Károly először 5000, majd később

¹³⁵ Michaelis de Sala (Zalai Mihály) mindkét zsoldoscsapat tisztje (caporalis) volt. (Magy. dipl. eml. II. 625. old., 640. old.) Valószínűleg az 1365-i perugiai vereség után csatlakozott a Societas Sancti Georgiihez.

¹³⁶ Lukacsics, i. m. 131. old.

¹³⁷ Villani G. XII. 113.

¹³⁸ „Nicolaus Lack miles, qui pro rege Ungarie et in subsidium vestrum et Sacram Romanam ecclesiam in Italia partibus existit.” (Bossányi: Regesta... id. Lukacsics, i. m. 136. old.)

¹³⁹ Wurm, i. m. 134–137. old., Schäfer, i. m. I. 78. old., TT 1895. 165. old., Theiner: Monumenta Hungarica II. 53–55. old., Lukacsics, i. m. 136. old.

¹⁴⁰ Theiner, i. m. II. 460. old.

¹⁴¹ Schäfer, i. m. II. 279., 285., 286. old.

¹⁴² Eisenhardt, i. m. 16–17. old., Miskolczy, i. m. 227. old.

¹⁴³ Villani M. IX. 57. Ricotti, i. m. II. 77. old.

10 000 arany „tiszteletdíjat” csikar ki Firenzétől annak fejében, hogy a vezetése alatt álló zsoldoscsapattal megkímélteti a város és szövetségesei területét.¹⁴⁴ A zsoldos a pénzbeli juttatáson kívül természetbeni ellátásban is részesült, fegyvereiről, lováról azonban magának kellett gondoskodnia. A felszerelésnek teljesnek és hibátlannak kellett lennie, ellenkező esetben büntetést kellett fizetnie.¹⁴⁵ Az útközben elhullott lovak értékét viszont megtérítették. Ez elég tetemes összeg volt, a nápolyi hadjáratok idején a magyar hadsereg például 30 000 lovat veszített.¹⁴⁶

A fentebb elmondottakat figyelembe véve felvetődhet az a kérdés, milyen anyagi és erkölcsi előnyökkel járt a zsoldos szolgálat vállalása a zsoldosokra nézve. Az egyszerű zsoldosok és coporalisok számára nem túlságosan sokkal. Havi zsoldjukból fedezniük kellett a drága felszerelési költségeket, az élelmet és pótolniuk kellett a csatán kívül elhullott lovakat is. A fegyverzetet illetően a magyarok valamivel kedvezőbb helyzetben érezhették magukat, mint a többi zsoldosok, mivel fegyverzetük csupán sisakból, mellvértből, vaskesztyűből, lándzsából vagy nyílból és kardból állott.¹⁴⁷ Ezeket a kiadásokat a havi 7–8 forintnyi zsoldból nehezen lehetett fedezni, különösen akkor, amikor csak rendszertelenül kapták a zsoldot. Az is előfordult, hogy a zsoldosok a szó szoros értelmében éheztek.¹⁴⁸ Az a sok kegyetlenkedés, rablás, fosztogatás, amit joggal felrónak a zsoldosoknak,¹⁴⁹ részben fizetetlen állapotuk számlájára frandó. Az egyszerű zsoldos minden reménye olyan ellenség fogságba ejtése volt, akitől magas váltságdíjat lehetett kicsikarni.¹⁵⁰ Ez elég ritkán

¹⁴⁴ Magy. dipl. eml. III. 451. old., Eisenhardt, i. m. 46–47. old.

¹⁴⁵ Sautier, i. m. 15. old., Ricotti, II. 340. old.

¹⁴⁶ Magy. dipl. eml. III. 178. old.

¹⁴⁷ L. Firenze város szerződését 1369-ben egy angol–magyar vegyes zsoldosalakulattal. „Item quod omnes et singuli conestabiles et caporales Ungheri teneantur et debeant esse armati et muniti...”

Panzerone cum anima corazza di ferro (mellvért), quanti di ferro (vaskesztyű), capellina di ferro (kőnnnyű vassisak), archo o lancia (íj vagy lándzsa), spade o coltello (kard vagy tör). (A coporalisoknak nehezebb fegyverzetük volt, pl. nehéz vassisakot viseltek.) Zsoldjukkal kapcsolatban érdemes megemlítenünk, hogy az angolok és a magyarok, az íjászok és a páncélosok ugyanazt a zsoldot kapták. (Hetenként 2 kis aranyforintot.) (Ricotti, II. 316–317. old.)

Összehasonlításképpen ugyancsak firenzei adatok alapján közöljük a nehézlovas fegyverzetének értékét is. Összesen 11 librába (a libra a font középkorban használatos elnevezése volt, súly- (0,56 kg) és pénzegységet jelölt. A különböző országok pénznemének értéke gyakran ingadozott és így csak megközelítőleg becsülhetjük fel vásárlóerejüket.) Részleteiben: páncél 5 libra, kard 3 libra, kesztyű 2 libra stb. A gyalogos fegyverzete ennél lényegesen olcsóbb volt, a páncél csupán 3 librába került. (Ricotti, i. m. II. 346–341. old.)

¹⁴⁸ Sautier, i. m. 17–19. old.

¹⁴⁹ Bongardo zsoldosai, mint „embervért szomjazó kiéhezett kutyák” garázdálkodtak. (Miskolczy, i. m. 254. old.) A magyar zsoldosok kegyetlenül feldúlták Aversa és később Treviso környékét. (Villani M. I. 91. és VI. 50., 55.) Firenze is panaszkodott a szövetséges Societas Alba pusztítási miatt. (Vestre gentes in territorio nostro ruptis federibus contra fidem... derobando, comburendo et homicidia perpetrando crudeliter comitanitis nostros... enormes... offensiones intulerint. (Id. Sautier, i. m. 137. old.) Francesco di Carrara szerint Himfy katonái súlyos károkat okoznak a szövetséges Padovának. „Nec credo — folytatja — quod... regia maiestas (Lajos király) gentes suas huc mississet, si credidisset eas territorium meum lesuras aut dampnum michi... laturas.” (TT 1910. 3. old.)

¹⁵⁰ A gazdagabb hadifoglyokért kapott váltságdíj hatalmas összegeket jelentett. Jó János francia királyért pl. olyan nagy váltságdíjat kértek az angolok — 3 millió aranyforintot —, hogy Franciaország nem is tudta kiváltani királyát, Maróthy László 40 000 aranyforintot fizetett a törököknek. Olyan esetről is hallhatunk, amikor a fogságba esett lovak egész vagyonát kénytelen feláldozni a váltságdíj kifizetésére. (Pl. Chateauvillaine francia lovak az angoloknak 1356-ban.) (Perroy, i. m. 466. old.)

fordult elő, mivel a tisztek saját foglyuknak tekintették a gazdagabb rabokat.

Más volt a sereg vezetőinek a helyzete. Egyik-másik zsoldostársaság hatalmas vagyonnal rendelkezett. Villani tudósít, hogy a Wernher von Urslingen vezette „Nagy Kompania” kincstárában 500 000 arany forintot őriztek.¹⁵¹ Urslingen rövidesen visszatért hazájában és ott dúsgazdag emberként halt meg. Több más zsoldosvezér — Hawkwood, Facino Cane, Fra Moriale — meggazdagodásáról is tudunk, bár kétségtelen, hogy többen közülük — Landau, Sterz, Fra Moriale, Rinaldo Orsini, Horváthy János erőszakos véget értek. (Csak Landau esett el ütközetben, a többieket meggyilkolták vagy kivégezték.) A magyar zsoldosvezérek közül senki sem futott meg nagy karriert. A német Wolffurth ugyan a magyar főnemesség sorába emelkedett, de esetét kivételes jelenségnek kell tekintenünk. A magyarok közül zsoldosszolgálatra révén esetleg Toldy Miklós emelkedett magasra, más magyar zsoldos társadalmi felemelkedéséről nem beszélnek forrásaink. Ez természetes is, a zsoldosok messze idegenben nem kifejezetten magyar állami érdekekért harcoltak és emellett nem is érték el jelentős eredményeket. Magában Itáliában pedig azért nem akadunk kiemelkedő pályát befutó magyar zsoldosokra, mivel, mint tudjuk, nem voltak önálló magyar zsoldoscsapatok, a pápai vagy padovai szolgálatban álló magyar zsoldosvezérek kezét viszont túlságosan megkötötte a központi hatalom, így — Horváthy esetétől eltekintve nem is reménykedhettek számottevő anyagi sikerben.

A magyar vezérek zsoldosszolgálatra bizonyos mértékig egybefolyt hűbéri jellegű katonai szolgálataikkal, ezért jutalmukat földadomány formájában kapták meg. Maga a zsoldosság egyikük számára sem hozott említésreméltó anyagi eredményeket.

Vegyük szemügyre közelebbről az egyik magyar zsoldosvezér Himfy Benedek bolgár bán példáját. Himfy gazdag krassómegyei családból származott, a Laczkfyak közeli rokona volt.¹⁵² Először feltehetőleg 1354-ben járt Itáliában, később máramarosi comes, majd 1368-tól bolgár bán.¹⁵³ A bolgár harctéren sikereket ért el a törökökkel szemben és ezért nagy-kiterjedésű temesi és krassói birtokokat kapott.¹⁵⁴ A katonai pálya eddig számára kifizetőnek bizonyult. Olaszországi szereplése már nem mondható ilyen sikeresnek. Hadjárata előtt kisebb-nagyobb összegű kölcsönöket vett fel, egyik hitelezőjének 60 arannyal, a másikkal 1000 arannyal tartozott, mindkettőért Lajos király vállalt kezességet.¹⁵⁵ Itáliai tartoz-

¹⁵¹ Villani M. I. 50.

¹⁵² Laczkfy Imre egy levelében „frater carissime”-nek szólítja Himfyt. (OL Dipl. 41.896.)

¹⁵³ A Himfy család veszprémi származású volt, de birtokai jelentős részben Krassó megyében terültek el. (OL Dipl. 41.104. Pesti: Krassó megye története. III. 44—45. old.) Himfy Benedek már az 1350-es években hatalmas adományokat kapott és Temes és Krassó megye egyik leggazdagabb birtokosává vált. (Hazai okm. I. 222. old., OL Dipl. 41.197. stb.) 1363-ban pozsonyi főispán, 1365-től kezdve részt vett a törökök elleni hadjáratokban, ahol kitüntette magát. Erdemeiért Temesvár, Sebesvár, Orsova stb. várakat kapta. (CD IX/4. 120. old.) 1372—73-ban és 1377—79-ben a Padova segítségére küldött zsoldosereg parancsnoka lett. Ekkor az ország egyik leghatalmasabb földesura. 1381-ben halt meg.

¹⁵⁴ A fentiekben kívül ebben az időszakban kapta meg Voját (Krassó tört. III. 135. old), Egerszeget (OL Dipl. 41.786) és más helységeket.

¹⁵⁵ TT 1910. 4—6. old., OL Dipl. 41.893.

kodása idején is több kölcsönt vett fel, amelyeket csak évek múltán fizetett vissza.¹⁵⁶ Egy hozzáírt levélben pedig arról értesülhetünk, hogy rokonai, a Laczkfyak azzal bíztatják, hogy a király rövidesen Itáliába megy és megtéríti eddigi károsodását.¹⁵⁷ Úgy próbált magán segíteni, hogy Carrara Francesco padovai hercegtől kisebb összegeket vett fel, azonban ezeket az üzleteket Lajos király erélyes hangú levelei leállították.¹⁵⁸ A többi magyar zsoldosvezér itáliai szereplését még ilyen vázlatosan sem ismerjük, de bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a pályájuk hasonló volt a Himfyéhez, egyeseket, mint az ifjabb Laczkfy Istvánt és Kállay Ubult elfogtak és így nagyösszegű váltságdíjat kellett fizetniük, vállalkozásaik tehát anyagi szempontból nem igen tekinthetők sikeresnek. Ez adatokkal szemben viszont rá kell mutatni arra az érdekes tényre, hogy Himfy 1373 — novemberében —, azaz röviddel Magyarországra való vissztérte után várat kezdett építeni.¹⁵⁹ Vagyis akkor, amikor tartozásai egy részét a királynak kellett fizetnie. Ez a várépítés tehát mégis amellett szól, hogy a nagybirtokosok a zsoldosszolgálat, majd később a zsoldosok tartása révén jelentős haszonra tettek szert. Nyereségük így is messze alatta maradt a többi zsoldosvezér anyagi sikereinek.

A magyar zsoldosok katonai tevékenysége Itáliában.

E rövid összefoglalás természetesen nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy hű és pontos, részletekbe menő ismertetést adj a magyar zsoldosok itáliai tevékenységének. Ezt sem a rendelkezésre álló tér, sem az adatok hiányos volta nem engedi meg. Célja csupán az, hogy a leglényegesebb események felvázolásával átfogó képet nyújtsunk a kérdésekről és megkísérelve a tárgyalt időszak periodizálását, elősegítsük a további kutatásokat.

A magyar zsoldosok tevékenységét négy egymástól többé-kevésbé élesen elválasztható időszakra oszthatjuk:

1. A nápolyi hadjáratok befejezésétől — tehát körülbelül 1352-től — 1360-ig, azaz az első nagyobb magyar zsoldoscsapatok — a Magna Societas Ungarorum és Mórocz Simon nagy, 6000 főnyi segélyhada — megjelenséig.

2. 1360-től 1372-ig, a harmadik velencei háború kitöréséig. Erre az időszakra az egyházi állam szolgálatában álló magyar seregek szereplése nyomja rá a bélyegét. A magyar zsoldosok létszámát és jelentőségét tekintve, ezt a periódust tekinthetjük az itáliai magyar zsoldosság fénykorának.

3. 1372-től 1379-ig. Ez a Padova szolgálatában álló és a velenceiek ellen hadakozó magyar zsoldosság időszaka. A zsoldosok létszáma valamivel kisebb, mint az előző szakaszban, csaknem kizárólag egy állam szol-

¹⁵⁶ TT 1910. 7. old., OL Dipl. 41.894.

¹⁵⁷ OL Dipl. 41.896.

¹⁵⁸ OL Dipl. 41.887 és TT 1910. 1—4. old.

¹⁵⁹ A várépítéshez 1373. november 23-án, tehát kevéssel Itáliából való vissztérte után fogott. (OL Dipl. 41.942.)

gálatában állnak a magyar zsoldosok és erősödik a központi hatalom irányító szerepe a zsoldosok tevékenységében.

4. A Durazzoi (Kis) Károly nápolyi vállalkozását támogató magyar zsoldosok, (1380—1385). Vezetőjük Horváthy János sokkal inkább elszakadt a központi irányítástól, mint az előző időszakban bármikor, a maga a vállalkozás nagysága és jelentősége is indokolja, hogy külön tárgyaljuk.

A magyar zsoldosok itáliai szereplése tulajdonképpen akkor vette kezdetét, amikor Lajos király elbocsátotta szolgálatából a megbízhatatlan Urslingent, aki 3000 lovasával „rablásból élve Campániába... érkezett”.¹⁶⁰ Wernher von Urslingen lovasai között magyarokat is találhatunk, erre nézve azonban nincsenek megbízható adataink. 1351 után amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarok nem képesek arra, hogy nápolyi hódításaikat megőrizzék, a katonák lassanként idegen hatalmak szolgálatába álltak. Ez eleinte bizonyos nehézségekbe ütközött, mivel „a magyarok a többi zsoldosoktól ellátóan más szokásokat tartottak”.¹⁶¹ A helyzet azonban csakhamar megváltozott. Először természetesen a közeli Nápolyban, majd később csaknem valamennyi olasz városállamban megjelentek a magyar zsoldosok. Főleg a pápai állam volt az, amely nagyszámú magyar katonát fogadott zsoldjába. A pápai állam számadáskönyvei 1351-ben még nem írtak magyar zsoldosokról.¹⁶² 1353-ban viszont már négyöt conestabilist és ezek szerint 80—100 magyar zsoldost találunk pápai szolgálatban.¹⁶³ 1355 után ugrásszerűen megnőtt a pápai zsoldban álló magyarok száma. Ezt többek között az indokolja, hogy az erélyes Aegidius Albornoz bíboros¹⁶⁴ célul tűzte ki maga elé a Patrimonium megtisztítását a lázongó hűbéruraktól. Sem az olasz, sem a német zsoldosok nem bizonyultak megbízhatóknak, ezért a magyarokhoz fordult. Volt idő, amikor 3000 magyar zsoldos is harcolt Albornoz seregében.¹⁶⁵ Ezek a harcok váltakozó sikerrel folytak, a magyarok a többi zsoldosokhoz viszonyítva megbízhatóan viselkedtek, csupán néhányszor történik arról említés, hogy átálltak az ellenséges oldalra.¹⁶⁶ Albornoznak azonban még ennek ellenére sem sikerült úrrá lennie a lázadók felett, a hűbéreseket az Ordelaiffiak hatalma csaknem csorbíthatatlanul megmaradt.

A magyar zsoldosok nápolyi szereplését illetően történeti forrásaink meglehetősen szűkszavúak.¹⁶⁷ Annyit tudunk csak, hogy kezdetben a királyi hatalom ellen fellázadt nagy hűbéreseket, így a casertai gróf,¹⁶⁸ majd 1354-ben Durazzói Lajos seregében magyar zsoldosok is voltak. Johanna és férje Tarantói Lajos, akik ekkor már nem ellenséges, hanem inkább semleges viszonyban voltak Magyarországgal, arra kérték a magyar uralkodót, hogy tiltsa meg zsoldosainak a lázadók támogatását.

¹⁶⁰ Villani G. XII. 113.

¹⁶¹ „Cumque ipsi Ungari habeant et obseruent ab aliis stipendiariis novos ritus.” (Id. Miskolczy, i. m. 252. old.)

¹⁶² Theiner, i. m. II. 371—372. old.

¹⁶³ Lukacs, i. m. 132. old., Theiner, i. m. II. 378—383. old.

¹⁶⁴ Spanyol származású bíbornok, az 1350-es és 1360-as években a pápai állam kormányzója.

¹⁶⁵ Wurm, i. m. 246. old.

¹⁶⁶ Villani M. X. 10.

¹⁶⁷ Ezt főleg azzal lehet indokolni, hogy nem a királyság szolgálatában álltak és így működésükhöz nem maradt írásos emléke — szerződéses, zsoldos listák stb. Először 1354-ben álltak Johanna királynő szolgálatába.

¹⁶⁸ Villani M. III. 83.

Levelük értékes dokumentum a magyar zsoldosok szereplésére nézve.¹⁶⁹ Elmondották, hogy a magyarok korábban a „Regnum”-ot (a nápolyi királyságot) pusztító Annichino di Bongardo szövetségesei voltak, s arra kérték a magyar királyt, hogy ne háborgassák alattvalói Nápoly földjét. Nem tudjuk, hogy Lajos intézkedett e ebben az ügyben, de tény, hogy a magyarok korábbi szövetségeseiket kiszorították Nápolyból, s 1355-ben maguk is elhagyták az ország területét. Feltehető, hogy a pápai szolgálatban álló magyar zsoldosok számának gyarapodása legnagyobb részben a nápolyi királyságból kivonult magyar katonáknak köszönhető.

A pápai államon és a nápolyi királyságon kívül Sienában¹⁷⁰ és más olasz városokban is számos magyar zsoldos felbukkanásáról értesítenek forrásaink. Ezeknél fontosabb azonban a különféle zsoldostársaságokhoz szegődött magyar katonák sorsa. Legtöbbjük az ekkor Landau vezetése alatt álló „Nagy Compánia” soraiba lépett. Ezek később 1358 júniusában megsemmisítő vereséget szenvedtek az Alpok hegyei között a rablásaiktól végéig elkeseredett parasztoktól,¹⁷¹ s ebben az összecsapásban több száz magyar vesztette életét. A zsoldoscsapatok maradványai, így a magyarok is a hírhedt Annichino di Bongardo hadába kerültek. Ez a csapat az egyházi állammal harcban álló Bernabo Visconti szolgálatába szegődött. A két tábor magyar zsoldosai így olykor egymás ellen is harcoltak.

A magyar zsoldosok története szempontjából ez időszak kiemelkedő eseménye a Velence elleni hadjárat megindítása és Treviso ostroma volt. 1356 júniusában¹⁷² Zágrábban hatalmas magyar sereg gyűlt össze, hogy Velencét a „Terra ferma”-n (vagyis Itáliában) legyőzzék. A sereg létszáma az akkori időkhez viszonyítva hatalmas volt, ha nem is hihetjük el a krónikások többszázeges adatait,¹⁷³ kétségtelen, hogy legalább 25—30 000 főnyi haderővel számolhatunk. Ez a hadsereg természetesen zömében mozgékony könnyű lovasságból állott és ezért könnyű lovasságot ismerő itáliaiak szemében valódi létszámánál lényegesen nagyobbnek látszott. A magyar hadsereg legnagyobb részét a nagybirtokosok bandériumai alkották. Villani krónikájában értékes adatokat közöl a magyar főnemesség hűbéri hadkötelezettségéről. Szerinte valamennyi nagyhűbérésnek — számszerint harmincat említ — 5000 katonával együtt három hónaponként fel kellett váltaniuk egymást és az által Treviso ostromát folytatósá kellett tenniük.¹⁷⁴ A bandériumokon kívül 3—4000 német zsoldos is szolgált az ismert Konrad Wolfurth és Konrad von Ellerbach (a monyorókeréki Ellerbach család őse) vezetése alatt.¹⁷⁵ A hadjárat kudarcának egyik oka újból a magyar és német zsoldosok közötti ellentét volt.¹⁷⁶ Konrad Wolfurth és zsoldosai még a hadjárat befejezése

¹⁶⁹ Magyar dipl. eml. II. 447. old.

¹⁷⁰ Sienában 1355-ben találkozunk magyar zsoldosokkal, amikor a városban újból fellángolt a harc a guelfek és a ghibelinek között. (Schäfer, i. m. III. 124. old.)

¹⁷¹ Villani M. VIII. 74.

¹⁷² Küküllei XXVII., Villani M. VI. 66.

¹⁷³ CD IX/2. 471. old.

¹⁷⁴ Lajos „kiválasztotta 30 főemberét, s valamennyit 5000 lovas magyar kapitányává tette és elrendelte, hogy mindegyikük hűbéri tartozása fejében 3 hónapig szolgáljon. A velencei háborút oly módon akarta folytatni, hogy a bárók kéthavonként felváltják egymást”. (Villani M. VII. 28.)

¹⁷⁵ Küküllei XXVIII.

¹⁷⁶ Villani M. VI. 65.

előtt megtagadták az engedelmisséget és elhagyták a magyar tábornot. E hadjárat sikertelen befejezése után a magyarok nagy része zsoldosszolgálatba lépett. Ebből a velencei területen harcoló magyar seregéből különítette ki Lajos a pápát támogató segélyadatokat is. Az első mintegy 3000 főnyi magyar segélycsapat élén Laczkfy Miklós zempléni főispán állt.

1360-ban a magyar zsoldosok újabb hulláma árasztotta el Itáliát. A pápa kérésére Mórocz Simon pozsonyi főispánt, mintegy 6000 főnyi hadereje sietett a Viscontiak és Ordelaffi által szorongatott pápai kormányzó, a már ismert Albornoz bíbornok támogatására. Valószínűleg Toldy Miklós is, aki mint Pozsonyi alispán Mórocz Simon familiárisa volt ezen az úton került Itáliába. Mórocz ispán, akit az olaszok „Halál Simon” (Simon della Morte) néven emlegettek, sem magára sem megbízójára nem hozott nagy dicsőséget. Serege a pontatlan zsoldfizetés következtében csakhamar felbomlott, részben a Viscontiak szolgálatába állt. Ebből verbuválódott az egyetlen önálló magyar zsoldosereg a Magna Societas Ungarorum is.¹⁷⁷ Mórocz emberei maradékával említésre méltó eredmény nélkül rövidesen visszatért Magyarországra. A pápának tehát újabb segélyhadak után kellett néznie. Részben ez a kudarc is megerősítette az európai államférfiak — különösen a későbbi pápa V. Orbán — nézetét, hogy az egyre inkább fenyegető zsoldosinváziót valamilyen módon meg kell szüntetni. Az 1359-i bretigny béke után újabb nagy veszedelem fenyegette az olasz városállamokat. A békekötés több tízezer angol, francia, burgundi, breton és gaszkon zsoldost tett munkanélkülivé. Ezek a zsoldosok hatalmas tömegekben lépték át az Alpokat és a virágzó olasz városokban kívántak megélni. Gombamódra szaporodtak el az idegenekből álló zsoldoskompaniák (Societas Alba, Societas Sancti Georgii, Compagnia del Fiore („Virág”-társaság), Compagnia del Cappello („Kalap”-társaság), stb. Újjászületett — részben magyarokból — Annichio di Bongardo kompaniája is.

Ebben az időszakban jött létre az egyetlen tisztán magyarokból álló zsoldostársaság, a Magna Societas Ungarorum is. Eredetüket tekintve a társaságot megalapító magyar zsoldosok zöme Mórocz Simon levitézlett seregének maradványaiból kerültek ki, de csatlakozott hozzájuk a Bongardo-féle kompanya többszáz magyarja is.¹⁷⁸ A sereg Villani szerint 3000 főből állott,¹⁷⁹ ezt a számot el is fogadhatjuk, mivel a kompanya egy 1361-ben kötött szerződés tanúsága szerint 9 marecallusból — köztük két német tiszt, hat egyéb főtisztból, consularisból és számos (a szerződés sajnós, nem közli pontos számukat) conestabilisből álló tisztikarral rendelkezett. Mivel egy-egy marescallusra általában öt conestabilis jutott, akik viszont 15–25 katonának parancsoltak, a szerződés aláírása idején tehát mintegy 2000 főből állhatott a magyar zsoldostársaság. Annichino di Bongardo zsoldosai azonban a harcok során csatlakoztak honfitársaikhoz, így joggal következtethető, hogy a magyar zsoldoskompanya rövid ideig tartó fénykora idején elérte, sőt feltehetőleg meg is haladta a 3000

¹⁷⁷ Sautier, i. m. 25. old.

¹⁷⁸ Villani M. i. m. X. 49., Gárdonyi: A középkori zsoldosintézmény és a magyarság. HK 1942. 138. old., Miskolczy, i. m. 254. old.

¹⁷⁹ Villani M. X. 50.

főt. A hadsereg vezetője Athinai Miklós sopronmegyei nagybirtokos volt, a tisztikar azonosítása azonban már nem ilyen egyszerű feladat, egyedül Becsei István (Stephanus filius Becche) és Oláh Mihály (Michaelis dictus Elach) nevei nyújtanak némi kiindulási alapot.¹⁸⁰ A tisztikar többi tagjáról csupán annyit lehetett megállapítani, hogy egyikük sem szerepelt a korábbi ismert zsoldoslistákon, tehát feltehetőleg 1360-ban, Mórocz Simon hadában vállaltak először zsoldosszolgálatot. Neveikkel később sem találkozunk, ez annál is inkább szembetűnő, mivel a Societas Albához csatlakozott magyarok jelentős része nézetem szerint ebből a zsoldoscsapatból verbuválódott. A magyar zsoldostársaság története nem túlságosan érdekes. Annyit tudunk felőlük, hogy 37 000 aranyforint fejében megígérték, hogy Bongardo zsoldostársaságát kiűzik Nápoly területéről. Ezt az ígéretüket némi huzavona után végeredményben teljesítették és ezután elhagyták Nápoly területét. Egy részük Athinay Miklós vezetésével Johanna provencei birtokára került, itt végleg eltűnt szemünk elől.¹⁸¹ 1367-ben Athinay már valószínűleg nem élt, mivel egy peres ügyvel kapcsolatban Petheu filius Nicolai de Othim nevével találkozunk.¹⁸² A magyar zsoldostársaság másik része Firenze felé húzódott. Valószínűleg ők adták azokat a magyar zsoldosokat, akik a Compagnia del Cappello-ban szolgáltak, ez az állítás azonban még további bizonyításra szorul.¹⁸³

Még egy nagy zsoldostársaság viselt dolgoiról kell röviden megemlékeznünk, ez az 1360-ban alapított Societas Alba.¹⁸⁴ Tagjai között 1364-ben 800 magyart találunk, köztük a legendáshírű Toldy Miklóst.¹⁸⁵ A kompánia váltakozva állt nápolyi, pápai és firenzei szolgálatba, érdemes rámutatni arra, hogy mindig a Bongardo-féle zsoldoscsapat ellenfelei között találjuk. Ez a körülmény végül is a zsoldoscsapat megsemmisítéséhez vezetett: 1365 július 29-én Perugia közelében véres csata tombolt, amelyben az akkori Itáliában működő zsoldosság legnagyobb része leszámolt egymással.¹⁸⁶ Az ütközet Bongardoék megsemmisítő győzelmével ért véget. Mindkét küzdő fél soraiban nagyszámú magyar zsoldos harcolt, de a nagy rész a vesztes oldalt támogatta. Ez a csata, amelyben több ezer zsoldos vesztette életét, az idegen zsoldosok fénykorának befejezését jelentette Itáliában. Ezek a külföldi zsoldosok pusztításaikkal, zsarolásaikkal állandó fenyegetést jelentettek az olasz városokra nézve. V. Orbán — akit

¹⁸⁰ A többi marescallus és consiliarius neve (Amerigus filius Hemerici, Ladislaus filius Johannis miles [ez valószínűleg udvari katona volt], Laurencius dictus Thuz Juthe, Martinus filius Nicolay, Nicolaus filius Stephani stb.) teljesen semmitmondó számunkra. (Magy. dipl. eml. II. 571. old.)

¹⁸¹ Miskolczy, i. m. 268. old.

¹⁸² OL Dipl. 11.282.

¹⁸³ Sautier (i. m. 33. old.) szerint a Compagnia della Cappello 1362-ben alakult meg és számos magyar csatlakozott hozzá. Mivel a Magna Societas Ungarorum utolsó szereplése firenzei területen történt (Magy. dipl. eml. II. 584–585. old.), valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a feloszlott magyar zsoldostársaság tagjainak egy része csatlakozott az új zsoldoskompániához.

¹⁸⁴ A Societas Alba magvát azok az angol zsoldosok képezték, akik a brétigny béke (1359) után Itáliába sodródtak. Itt csakhamar erős, angolokból, magyarokból és németekből álló zsoldostársaság verődött össze, melynek élén kezdetben a német Sterz (lefejezték 1365-ben), majd az angol Hugh Mortimer állott. A kompánia fénykorában több mint 5000 lovasból és gyalogosból állt. (Ld. Browning: The Condottieri c. munkáját.)

¹⁸⁵ Theiner, i. m. II. 419. old. „Magister Nicolaus de Thodi.”

¹⁸⁶ Sautier, i. m. 59. old.

pedig rendkívül súlyos felelősség terhelt a zsoldoseregek elhatalmasodásért — ezeket a társaságokat „pestisthözö gonosztevőknek” nevezte,¹⁸⁷ a Machiavelli pedig Itália romlásának okát kizárólag a zsoldostársaságok tevékenységével magyarázta.¹⁸⁸

Már előzőleg is számos kísérlet történt a zsoldosok hatalmának megfékezésére. A pápa már 1345-ben keresztes hadjáratra kívánta a zsoldosokat felhasználni.¹⁸⁹ Ez az eszme 1365-ben újból életre kelt, a zsoldosok pusztításai ekkor már elviselhetetlenné váltak. A pápa elsősorban a magyar királyt igyekezett rávenni arra, hogy hadaival forduljon a törökök ellen és „segítségül” több itáliai zsoldoskomániát — így a Societas Albat és a Societas Sancti Georgiit — kívánt Magyarországra küldeni.¹⁹⁰ A terv hamarosan zsákutcába jutott, sem a zsoldosok nem voltak hajlandók elhagyni pompás vadászterületüket, sem Lajos nem kívánt ilyen kellemetlen és költséges szövetségstárrsal hercba lépni az ismeretlen és az akkor még elég távoli ellenféllel, a törökkel szemben. A pápának ez a realitás minden alapját nélkülöző — bár jószándékú — terve kudarcot vallott. Más utat kellett keresni a kérdés megoldására. Firenze már 1365-ben polgári milícia felállításával kísérletezett,¹⁹¹ azonban nem sok sikerrel. Az egyáltalán nem tökéletes megoldást az olasz condottierik fellépte jelentette, akik a század hetvenes éveitől kezdve mind sűrűbben szerepeltek az itáliai csatamezőkön és hamarosan kiszorították az idegen eredetű zsoldosokat.

A magyar zsoldosok itáliai tevékenységét felvázolva megállapíthatjuk, hogy a zsoldosok száma nem érte el a korábbi évtizedekben itáliában szolgálatba lépők számát. Az egyházi állam,¹⁹² Velence, Genova és Firenze,¹⁹³ még akkor is alkalmaztak magyar zsoldosokat, de már nem oly nagy arányban. A tárgyalt időszak legfontosabb katonai eseménye a Velence elleni két háború volt (1372–1373 és 1378–1381). Ezek, bár nem jártak lényeges eredménnyel, kiemelkedő hadiesemények nem is nagyon fordultak elő bennük, mégis rendkívül érdekesek számunkra. Az erről az időszakról fennmaradt források érdekesek számunkra. Az erről az időszakról fennmaradt források ugyanis betekintést engednek nyerni a magyar hadsereg számos fontos kérdésére, így elsősorban a hadjáratok pénzügyi vonatkozásaiban. Többet tudunk a magyar seregek vezetőiről, elsősorban Himfy Benedek bánról, valamint a seregekben harcoló katonákról is, mint az előző évtizedekben.

A hadjáratok jellemző vonásai közé tartozik az is, hogy a költségek túlnyomó részét, bár a magyar seregek közvetlenül az uralkodó irányítása alatt állottak nem a magyar állam, hanem szövetségesei, Padova és Genova fizették. A magyar csapatok létszáma kisebb mint korábban, az

¹⁸⁷ V. Orbán Albornoz bíbornokhoz írt levelében „hii socii sunt illi peccatores pestiferentes” néven emlegeti a zsoldostársaságokat. (Theiner, i. m. II. 432. old.)

¹⁸⁸ Machiavelli: A fejedelem, XII. feje.

¹⁸⁹ VI. Kelemen pápa 1345. áprilisában már a török elleni háborúra tartalékolta Magyarország három évi pápai adóját. (CD IX/1. 296–301. old.)

¹⁹⁰ Sautier, i. m. 41–53. old., CD IX/3. 438–439. old. Magy. dipl. II. 634–636. old.

¹⁹¹ Valerij Nino: L'Italia nell'eta dei principati dal 1343 al 1516. Verona, 1941. 173. old.

¹⁹² Schäfer, i. m. I. 49. old., Theiner, i. m. II. 516. old., 523–525. old. Magy. dipl. eml. III. 48. old.

¹⁹³ Schäfer IV. 149. old.

ifjabb Laczkfy István mintegy 2000 katonával kezdte meg Treviso ostromát. 1373-ban 1000 osztrák zsoldos¹⁹⁴ és Himfy Benedek bolgár bán alatt, mintegy 3000–3500 főnyi segélyhad indult Padova támogatására. A hadjárat teljes kudarcra ért véget, a királyi bandérium élén harcoló Laczkfy István 3000 főnyi serege¹⁹⁵ döntő vereséget szenvedett és maga a vezér is harminc tisztjével egyetemben a velenceiek fogságába került.¹⁹⁶ Az 1378–1379-i hadjárat még az előzőnél is kevesebb eseményt hozott. A magyar seregek élén Horváthy, majd Himfy állott. A haderő létszámáról nincsenek megbízható adataink, mintegy 4–5000 főre tehetjük. Idegen zsoldosok alkalmazásáról nincsen tudomásunk.

A magyar zsoldosok utolsó nagyobb arányú hadivállalkozása 1380–1381-ben zajlott le Itáliában.¹⁹⁷ Durazzo Károly vezetésével hatalmas magyar, olasz, angol és német zsoldosokból álló sereg gyűlt össze, hogy kísérletet tegyen a nápolyi királyság meghódítására. A sereg vezetői között a kor leghíresebb condottierii — az angol Hawkwood, az olasz Barbiani, valamint a magyar Horváthy János is helyet foglaltak.¹⁹⁸ A magyar sereg királyi ellenőrzés alatt állott, Horváthy azonban igazi zsoldosvezér módjára viselkedett. A szövetséges városok területeit pusztította, és Firenzétől hatalmas összeget, 20 000 aranyforintot zsarolt ki.¹⁹⁹ A magyar kincstárnak ekkor ugyanis nem volt pénze a hadjárat finanszírozására, és jöllehet, Lajos király felhatalmazta Horváthyt, hogy 100 000 aranyat kölcsönözzön Firenzétől, vagyis más városoktól, a zsoldosvezér — és maga Károly herceg is — jobbnak látták, ha reájuk bízzák a hadjárat anyagi alapjainak megteremtését.

A hadjárat meglehetősen könnyű sikerrel végződött. 1381 augusztusára Károly már Nápoly ura lett s bár később is történtek kísérletek uralma háborgatására, haláláig — 1386 — meg tudta őrizni királyságát. Károly hadjárata és uralkodása az utolsó időszak, amelyben magyar zsoldosokkal találkozunk Itália területén. Az ország déli határain feltűnő veszedelmes ellenség, a török nem engedte meg, hogy a magyar katonák külföldön keressék szerencséjüket. Az 1395-ben meginduló szakadatlan háborúk állandó alkalmazást biztosítottak a magyar zsoldosok számára.

¹⁹⁴ Magy. dipl. eml. II. 174–175. old.

¹⁹⁵ A háromezres sereglétszám túlságosan gyakran fordul elő a korabeli történeti forrásokban. Lehetséges, hogy egy, számunkra egyelőre ismeretlen nagyobb taktikai egységet jelentett. Sokkal valószínűbb azonban, hogy pusztán arról van szó, hogy a krónikások minden átlagos nagyságú hadsereget 3000 főben jelöltek meg.

¹⁹⁶ „Erant Hungari III. mille. Gentes Padue resistere non valentes, vilissime posite sunt in fugam, captivos reliquentes ac vinctos... dominum Voyvodam (Laczkfy István), cum banderario et banderio (itt a banderium szó zászlót jelöl) domini Regis... nec non alios XXX. notabilitates Hungaros.” (Magy. dipl. eml. III. 52–53. old.)

¹⁹⁷ A hadjárat részletes leírását ld. Baddeley: Queen Johanna, Léonard, i. m. III. köt. és Eisenhardt, i. m. műveit.

¹⁹⁸ Miskolczy, i. m. 227. old., Eisenhardt, i. m. 16. old. 7000 magyar lovasról írt, az események leírása, valamint a Firenzével a zsold ügyében folytatott tárgyalások a magasabb számot teszik valószínűbbé.

¹⁹⁹ Magy. dipl. eml. III. 387–390., 428–430. és 450–453. old. Labande, i. m. 81. old.